

ELSŐ KÖNYV.

I.

Dacia a keresztyén évszámálást megelőző századokban tekintélyes birodalom volt. A Dnieper, Fekete-tenger, Duna és Tisza közti földeket foglalta magában. Fővárosa Sarmisegethusa Erdélyben feküdt a kies és gazdag Hátszeg vidékén, ott hol ma egy szegényes falu, Várhely, emelkedik. Bár a fennmaradt kevés történeti adat rendezett államnak, királyságnak tünteti is fel: de népe a dákok vagy géták, minden harciassága mellett is, csak barbar civilisatioval birt. Eredetére nézve ez a thrák törzshez tartozott s a macedoni királyok: Nagy Sándor és Lysimachos hódítási kísérleteit sikerrel veré vissza.

Ezalatt Róma sasait három világrészben meghor-doza. Leigázta Hellast és eltörölte a föld színéről Karthagot, s ezzel rabszolgájává tette az árja és semita miveltség két kiemelkedő képviselőjét. Ezután a szomszédos barbarokra került a sor: s mialatt az élénk gallok egyetlen harcban leverettek, Pannonia pedig a világ új urának meghódolt, a dák fegyverek nem egyszer reszkettették meg Augustus nagy de hizelgő költőjét, (VI könyv 3-ik oda) míg a legioknak aránylag csekély diadala ugyan ezt határtalan öröme ragadta.

Az első Caesarral vége lett Róma szabadságának. Az imperatoroknak sok diadalra és sok zsákmányra volt szükségök, hogy a háborgó népet a dolgok új rendéhez szoktassák. Dacia tiz császár alatt fenntartá független-

ségét, sőt a tizenegyediket Domitianust adó fizetésére kényszeríté. E gyalázatot csak második utóda Trajanus mosta le, ki a dákok utolsó királyát Decebalt legyőzte s a birodalmat római provinciává változtatta. Diadalának nagyszerű, ma is fennálló emléke a római Trajan-oszlop. Az örök város elkényeztetett tömege örömmel legeltette szemeit ez oszlop domborművein, s gőg és önérzettel szemlélte alakjait: a rómaidat a mint erdőket irt, hogy Daciába nyomulhasson, a mint küzd és győz, Decebalt a mint Trajanus lábainál békét nyer, s viszont zendülése után a mint levágott fejét lándzsán hordozzák körül. De fojtott haraggal s kielégített bosszúval szemlélte a dákokat a mint élesztik a tüzet s vetköztetik a rómaidat, hogy bele vessék, s a dákokat a mint a méregkehelyt ürítik, hogy a rabszolgaság alól meneküljenek.

E dombormű-csoportozatok jellemzők – s legalább is annyira mint Strabo vagy Dio Cassius vagy akarmelyik más római, hiven ecsetelik a helyzetet. A dákok nem hajolt meg önként s leveretése után nem könnyen tűrte a rabigát. De az elfoglalt provincia egész arca meg-lőn változtatva. A hid, mely a Dunán emelkedett s a római építészetnek egyik mesterműve volt, az utak, melyek átszeldelik az országot, összeköték ezt a világbirodalommal. Azon helyeken, hol a dákoknak kiseded léczcel fedett néha négyszögű, néha oszlopokon nyugvó kerek faházai voltak, emelkedtek a római városok. Az ezeket körítő egyszerű kőfalak és fatornyok helyét jól épült római erődök foglalák el. A főváros Ulpia Trajana nevet nyert soly nagy volt, hogy határán belől ma tíz falu emelkedik. Ez lett a római polgárisodás fő-fészkévé s a dákok elem romanisálásának központjává.

És a római gyarmatok az egész tartományt elboríták. Az utolsó hadjáratok megfogyaszták a dákokat, s még a felett is sokan a Hierasuson (Pruth) tul menekültek szabad törzs-rokonaikhoz. Az italioták most is talpon voltak, hogy a szépnek és gazdagnak híresztelt

uj hódítmányon vagyonhoz és jóléthez jussanak. Két római legio lón elhelyezve a városokban és erődökben, hogy fegyverével fenntartsa a gyarmatok biztosságát s visszaverje a külső rohamokat. A többi könnyen és csaknem önkényt bekövetkezett.

A miveltségnek egyenlő fokán álló népek közt a beolvasztást a szám tulsulya dönti el: de a civilisatio alacsony fokán álló nép könnyen vegyül a miveltebbe. A római nyelv és római törvény uralkodóvá lett e tartományban, a római szokást és római erköltsöket a leigázott rabszolga lassan lassan mintának tekintette, melyet követnie kell. De isteneiről nem könnyen mondott le. Az eddig uralkodó papi kaszt befolyása még letunte után is szemlélhető volt s a nép, mely annyira irtózott az idegen istenségektől, hogy valahányszor dörgött, nyilival akarta az ismeretlen elemet elűzni, nem akart lemondani Gibileisisről s többi isteneiről, kik erdők árnyaiban s szellős ormokon laktak. S e pontban az idegen elemekkel megrakott római mythos engedékeny volt, s mint országot, kizsákmányolta a meghódított dák népnek cultusát is.

S mi lett a dák népből, azután hogy a papok cytherája nem serkentette háborura, törvényei megszűntek érvénynyel birni, s erkölce az idegen elem tűzpróbáját nem állotta ki? A római sasok 168 évig maradtak Daciában. Elég idő, hogy a dák elem rómaivá váljék, nyelve átalakuljon s önállóságát csak mint régi idők bizonytalan hagyományát emlegesse. De mialatt két legio s az italiota és városi telepek egy thrák (vagy kelta) fajú népet rómaivá tettek, magának a birodalomnak alapjai megrendültek, boltívei aláaknáztattak. A caesarismus rabszolgasága megtermé gyümölcsét, s a nép, mely meghódítá a világot, nem tudá megtartani azt. Kelet és észak forrongott a birodalmi határok mellett, s a megtámadott germanok támadókká lettek. A gothok már a vad Caracalla idejében megjelentek az Al-Dunánál s ezóta folytonosan fenygették és nyugtalaníták Daciát.

A birodalom zavara naponként növekedett, s egy időben már feloszlásához állott közel, sőt bár kevés időre szét is daraboltatott. De annak mesterséges épülete még e próbát is kiállotta – teljesen azonban soha ki nem épült. Gallienus óta az imperatorok Daciát alig tekintették római provinciának, egy a gothokkal folytatott husz éves háború után pedig tarthatatlannak hitték. Aurelianus békét kötött ezekkel s a béke idejét a provincia kiűritésére használta fel. A római telepeket 274-ben átszállítá az Al-Dunán s azután a két legiót is kivonta abból.

De bizonyynyal egy nevezetes része az italiótáknak ott maradt. Ez már összevegyült, egy néppé lett a legigazottakkal. Daciát tekintette hazájának s mert e perczet felszabadulás órájának hitte, nem vonult el rokonaival. Azért még megtartotta római emlékeit s szerette magát romainak nevezni. A név varázsát mi sem törölte le s e gög a dákra is elragadt. A Macedoniat megreszkettető Dromichaetes, a harczterén elesett Cotiso neve nem birt előttök annyi varázsszal, mint a Scipioké és Caesaroké. De e keverék népben sem a Scipiok sem a Cotisok vére nem folyt többé. A visszanyert szabadságot nem tudá megtartani, s úgy látszik még védni sem próbálta. Az elvonult legiok, a megürült telepek helyét minden küzdelem nélkül gothok foglalták el. A római miveltségnek s fényzésnek még élő fennálló emlékeibe bőrbe öltözött vad barbarok telepedtek le.

Most már megfordított viszony volt az uralkodó és szolgáló törzs között: ugyanannak, mi később a római birodalom minden tartományában ismétlődött, itt volt az előjátéka. A miveltebb volt a rabszolga. Attól fogva a népvándorlás minden korszakán át sokféle érintkezésnek volt kitéve az új rumun, de mindenit csak kevésbé tudta érinteni. A mivé a dák a római keveredéssel változott, az maradt mind végig. A római nyelvből elsajátította a szavakat – de a nyelv szelleme nem fogott rajta. A római szokásokból megtartott sok külsőséget – de az erő azon nyersesége, mely Róma nagyságának alapja

volt, hiányzott nálok. S valóban sok van a mai oláh köz-nép szavaiban és szokásaiban mi Rómára emlékeztet – de hát római-e ő azért? Óh nem. Mind az, mi nála római, tulajdonképp irtó emlék: emléke annak, hogy egy talán thrák, talán kelta szabad népet hogyan olvasztott fel, hogyan vetköztetett ki nemzetiségéből egynehány telep, s hogyan törölte el másfél század alatt őseinek még emlékét is szivéből.

Ezen római leszármazás hite aligha megvolt azon népben, mely a kivonulás után ott maradt. Aurelián szavára bizonynyal minden ki rómainak tartotta magát s viszonyát Rómával feladni nem akarta, ment. A ki ott maradt, dák és dákkal vegyült római volt. De midőn a nép-vándorlás folyamában látták, hogy a római név még mindég bir varázsszal, sőt Kelet-Róma, egy nagy Caesarja alatt, világhuralomra tör: fölvevették a román nevet, s azt meg is tartották. Ettől fogva sok viszontagságon de kevesb változáson mentek át. A jelleg, mely az ott maradtak sajátja volt, de a mely korántsem volt római, nemzeti jellegökké lett. Sem idő, sem szolgaság nem törölte le, vegyülés talán csak módosította, de egy második nagy átalakuláson nem vitte át.

Mind ennek természetes oka van. Dacia s főként Erdély volt a kapu, melyen a nép-vándorlás folyama alatt majd minden keletről jövő nép átvonult. De akár ázsiai hordák, akár germán gefolgek voltak is: az ár nagy lük-tetése pihenni is alig engedé őket. Alig volt ezeknek egyébire idejük, minthogy a római miveltségek egy egy emlékét szétrombolják – melyet aztán a dáknak újra fölépíteni ideje sem lett, oly gyorsan váltakozott szeme előtt minden. A gothokat legyőzték a hunok, de alig hogy ezeknek kóborló hordáit Attila egy világbirodalom alapítására egyesité, halála után egész munkája össze-omlott. Erdély viszont german törzsek (gepidák) uralma alá került. S ime megint a hunnal rokon hordák jelennek meg az álavarok (uárok és kunok) szláv és bulgár népet hajtvá maguk előtt. Khaganjok Baján épen mint

Attila, birodalmat alapít – de szerencsétlenebb mint Attila, annak már hanyatlását is megéri. Keleten a szláv népek már alakulóban vannak s a bizanci császárok által összeütközésbe hozatnak az avarokkal. S most ezeknek saját alattvalóik, a szlávok és bulgárok ellen kell magukat védeni. De nem ez hozott rájuk végveszélyt. Az idők küzdelmeiből egy hős alakja emelkedett ki, a Nagy Károlyé, ki bámulatosan egyesíté magában a hódító és szervező tehetségeket. Elfoglalta és birodalmába kebelezte az avarok birtokait egész a Tiszáig (796).

Dacia még az avaroké maradt. Ez országban különböző népek laktak nagyobb szigeteket képezve. Az erdélyi érczhegyeket a Meszes s a Kárpátok aljait is a rumanok tartották meg. Innen a Királyhágón nagyobb bolgár telepek nyomait tarták fenn magyar történetirők. S magyar és székely mondák és hagyományoknak s e két testvér nemzet életében kitörülhetlenül megmaradt hitnek tanúság tétele szerint a Kárpátok alsó kanyarulatánál Csaba királyfi alatt székelyek telepedtek meg. De az avarok nem maradhattak nyugodtan. „Vad szomszédai a szlávok és bolgárok úgy bántak vele, mint az üldöző ebek a halálra sebzett vaddal. Vendek, szorbok, fehér krabátok, csehek, lengyelek benyomultak a Kárpátok szorosain, mialatt a bulgárok átkeltek a Dél-Dunán. Minden pillanatban egy egy vérborított horda borítá el a tanyákat, szállásokat, fölégette, leölte a lakosokat, elfoglalta a nyájakat s e föld uraivá tette magát.”*) E zaklatott életet nem tűrhették az avarok. A nemzet zöme a Nagy Károly birodalmában keresett menhelyet: de bizonynyal e kibujdosás nem volt általános. „Minden valószínűség szerint – mond Thierry, s nem ok nélkül idézzük e lelkiismeretes criticaval dolgozó francziát – az avar népnek azon töredéke, mely Daciában maradt. könnyen védelmezhető helyeken vontá meg magát, a

*) Mondja Thierry „Historie d’Attila t de ces successeur” II-ik k. 201. l.

mocsárok között, vagy a Kárpátok völgyeiben, hol biztos menhelyet találtak a szláv csapatok rohamai ellen. Ilyen természetes erősség lehetett Erdély, s ha a hagyomány, mely az első hunok egy töredékét ez országban helyhezi el, történelmileg való, Baján fiának katonái találkozhattak s összevegyülhettek Attila fiának katonáival.*)

A székelyek ezen eredetét a történetírók egész serege kétségbevonja. Szerintök sem a kronikairók Anonimus, Kézay, Thuroczy, sem a csiki kronika, sem a nemzeti hagyomány nem eléggé hitelesek. De ellenében semmit egyebet nem tudnak felállítani hypothesiseknél, melyeknek még hagyományi becse sincs, s véleményeknél, melyek vajmi bizonytalan alappal bírnak. Tudom hogy a monda nem történet s a hagyomány nem csalhatatlan. De egy nemzetnek hite, mely vele született s mely ime régibb nyolcz századosnál, mégis többet ér a nagyon új keletű föltevéseknél.

II.

Daciára és Pannoniára nézve a IX-ik század alakulás kora volt. Pezsgett forrongott anélkül, hogy megüledni, állandósulni tudott volna. A darab országocskákban kisebb nagyobb zsarnokok merültek fel, kik gyéren lakott területeken, félig vad, félig elvadult népek felett, nem patriárcchai, hanem kháni hatalmat gyakoroltak. Csak északon kezdett egy nagyobb állam alakulni – de ennek is, a nagy Morva birodalomnak, súlypontja kívül volt. Mindamellett, állandósulása esetére, ez lett volna hivatva az önmagukban fenn nem állható kozár, bolgár, és román birodamakat felolvasztani, s át-

*) Dacia secunda, ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant mondja Ravennai Guido egy a IX-ik században irt földrajzában.

nyulva a Száván és Dunán az ott letelepült szláv testvérekkel egyesülni.

E percz, melyben a hajdani Hunnia egy széttépett testhez hasonlított, igen alkalmas volt az ország meghódítására. Azonban hogy az ujjur népek ezen harmadik honfoglalása is oly mulékonnyá ne legyen mint a két első, szükség vala, hogy a nemzet vezére ne csak hadfoglaló, hanem szervező tulajdonokkal is birjon. Árpád bölcsesége e részben felyülmulta a Bajánét s még az Attiláét is – ő mindent, mi a viszonyokban kedvező volt, ügyesen felhasznált és kizsákmányolt. Csak így alapíthatá meg a magyar birodalmat.

Hogy szerencsétlenségök az Al-Dunánál, elvonulások s nagyobb erővel a Kárpátok felé vonulások titok maradt volna azon népeknél, melyek az Erdő-elvén laktak, alig volna képzelhető. Itt a keleti hegyek aljában egy ruman vagy oláh, a nyugatiban egy magyar vagy székely uralom alakult. Ha az első a hirt aggodalommal s már megszokott rohanásokra elkészülve fogadta, annyi-val melegebben üdvözölte a másik. A csiki kronika szerént*) midőn a magyar hadak átszállottak a Kárpátokon a székelyek rabonbánja követeket küldött a magyar vezérhez, s ennek bemutatta azon alaptörvénye-

*) A csiki székely kronika 1533-ban készült régi irományokból a Sándor Menyhért várában. Ebből 1695-ben másoltatott le. Ezen utóbbiról pedig 1796-ban másoltatott le s nyujtatott be az erdélyi nyelvemelő társaságnak. Kiadta Székely Mihály a nemes székely nemzet Constitutioji czimü gyűjteménye végén. Alig folyt valamely magyar forrásért több per mint ezért, s ennél alaposabban és jobban alig vitattak meg valamit. Különösen két kitünő tudósunk tette részletes tanulmányozás tárgyává: u. m. Nagy-ajtai Kovács István egy kitünő munkájában, melyben a székelyek és szászok eredetére vonatkozó forrásokat tette bírálata tárgyává (Nemzeti Társalkodó Kolozsvárt 1833 II-ik f. év a 12-ik számon kezdve) és Szabó Károly az uj magyar Muzeum 1854-ik folyamában, gróf Kemény József ellen védvén azt. Szabó Károlynak a nemes gróf valódi tudóshoz illőleg e szavakkal adott igazat „victas do manus.”

ket, melyek a székely nép állam szerkezetét teszik s feltűnőleg hasonlítottak a magyar vérszerződéshez. Árpád örömmel látta a követeket magánál, habár annak egyelőre aligha volt más eredménye, minthogy figyelmét e rokon nemzetre vonta.

De ennél több még ekkor nem is történhetett. Óriási bérczek és ellenséges népek választották el őket egymástól, s elébb ezeket kelle legyőzni. A honfoglalás munkája azonban nagyszerű eredményeket mutatott fel rövid idő alatt is, s Magyarország nevezetes része csakhamar Árpádnak engedelmeskedett. A Nyírség meghódításával Töhötöm volt megbizva, s midőn ez végrehajtott, e vezér az Árpádtól nyert engedély alapján Erdélybe nyomult az oláhok ellen. Az itteni oláh és szláv népeknek fejedelme Gyéló egyetlen ütközetben megveretett, futása közben pedig megöletett. Most az oláhság önkényt meghódolt.

Tuhutum e foglalásával nem Árpád birtokát szaporítá. Ő itt önálló uralmat alapított s mint a névtelen jegyző mondja magának Árpádnak engedelmevel. A köztök levő viszonyon ez keveset változtatott, s az egész aligha volt egyéb annál, hogy Töhötömnek több függetlensége és hatalma volt miut társainak a többi nemzet-ségfőknek. Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó bérczek természetes határfalat képeztek, s az új államot az épen ezért nehezen védhető birtokkal tulterhelni nem akarta. Azonban az ország kicsinysege – mert a székelyek földjére nem terjedt ki – biztosítá, hogy az fennállásának egyetlen alapját a Magyarországgal való barátságban fogja feltalálhatni.*) Ez volt első alapja a későbbi Erdélyországnak.

*) Azon történetírók, kik a magyar források hitelességét kétségbevonják vagy egyenesen tagadják, Erdélyt Szent László által hódíttatják meg. Ezek szerint Erdély a VIII-ik században a chazarok, a IX-ikben a bessenyők által hódíttatott meg. Nagyajtai Kovács István részletesen s épen az azok által használt forrásokból mutatta meg ez állítások alaptalanságát (Társalkodó. A

Töhötöm családja számára biztosítá Erdélyt, valamint a székelyföld is függetlenségét és szerkezetét megtartá. Csak szövetségesei s szükség esetére védelmezettjei voltak az anyaállamnak. De ezen önállóság nyomai történetében örökre megmaradtak, sem elfoglalása s összecsatoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem törölhették el. A magyar földre nézve ezen önállósági nyomok inkább csak politikai jogokban tarták fenn magokat, a nemzetségi szerkezet bukásával, a megyei felosztás s az ezzel kapcsolatos birtok-átalakulások itt is megtörténtek. A székelyek pedig mindent megtartottak.

A székely földjét legteljesebb tulajdoni joggal bírta. A hűbériség soha semmi alakban sem férközött be hozzájuk, s az alap-elvek módosulására még közvetve sem birt befolyini.*) Sem magszakadás, sem hűtlenség nem adott egy talpalatnyihoz sem jogot a fiscusnak. Minden egyes tagja birt a személyes nemesség előjogával, de nem hadi szolgálatai fejében, nem mint határőr s nem is valamely magna charta értelmében. Neki ez nem is kellett, az, mire ő jogait alapítá, régibb volt minden arany bullánál. Ez maga volt a meg nem változtatott ős szerződés.

A nemzet feje volt a közakarattal választott fő rabombán (ravóban Szabó K. értelmezése szerint) ki ka-

fenn idézett cikkek.) Még azok is, kik Tuhutumnak létezését megengedik, Erdélyt dubiae possessionis solumnak tartják. De azután ezen urak semmit sem oldanak meg, csak rombolnak. Azon nevezetes jelenséget, mely ezen alakulást csaknem kétségtelenné teszi, hogy Erdélynek még a magyar koronához csatoltatása után is sok önállósága volt, hogy a székely intézvények s alkotmány oly praeagnans sajátságokat mutatnak fel, hogy azok azután korból melyben Sz. István a Nagy Károly féle intézvények szellemét ültette át, semmi uton módon sem származhatnak, – figyelembe sem veszik.

*) Hogy e jogon négy, öt századdal utóbb sok erőszak tétett, s szabad székelyek lettek jobbágyokká, az, mint törvényesen elismert visszaélés, mit sem változtat a dolgon.

tonai és polgári hatalommal birt, vezette a nemzeti áldozatokat s Budvarában székelte. Ez áldozatoknak fontos szerep jutott: egy neme volt a népgyűléseknek s maga az áldozása végzéseket szentesítő cselekmény. A részvétel azokon jog és kötelesség volt egyiránt, s az azokkal dacolás halálos büntetést vont maga után.

Maga a nemzet hat nemre, az az törzsre volt felosztva, s minden törzs viszont ágakra. Nemcsak vérokonsági, hanem hadi és közigazgatási felosztás volt ez egyszersmind. Nyomaira bővön akadhatni XVII-ik századi okmányokban s fontossága a XVI-ik század derekán egészen megvolt. Az ágak tagjai, mint a spártai asztaltársak, bizonyonnyal együtt küzdöttek a háboruban s a hivatalok viselése a külön nemek és ágak szerint váltakozott, magát a fő rabonbant kivéve, ki az Apolt nemzetiségéből választatott. A nagy és kis gyulák és harkászok a keresztyén vallás elterjedésével letűntek a történet szinpadáról, de kik helyöket pótolták birók, hadnagyok, dúlók, még sokáig a nem és ágazati rend megtartásával választattak el.

Azonban márafejedelmi korszakban nevezetes változás alapjai lőnek megvetve. Ez volt a keresztyén vallás behozatala. Gyula és Bulcsu – az első Töhötöm unokája Erdélyből, az utóbbi Magyarországból – megismerkedtek Konstanczinápolyban a keresztyén vallással, sőt Gyula egy Hierotheus nevű szerzetest is hozott magával, ki aztán itt a keleti vallást elterjeszté. Ezen kezdeményezés a későbbi időre nézve is nagy fontosságúvá lett. Az oláh nép már közelebbi érintkezési pontjainál fogva is a dél-dunai szláv népekkel, a bulgárokkal, legalább részenként, megismerkedhetett a keresztyén vallással s most „Erdély első keleti püspökének” – ha őt erre Theophilactus patriarcha csakugyan kijelelte – térítési munkája nagyobb akadályokra nem talált. A magyarok közt a keleti vallás mély gyökeret nem verhetett: s még jóval később is csak átmenetet képezhetett a nyugatiba, de az oláhok egész népe erre tért át.

I. Gyula megmaradt a keresztyén vallásban. Leánya, a korán elhalt Sarolt neje volt Geiza vezérnek s anyja az első magyar királynak De neki nem volt fiu utódja s II. vagy ifjabb Gyula, testvérenek Zombornak fia, ki a vajdaságban utódja volt, a pogány valláshoz ragaszkodott. S midőn épen ez időben a székelyek közt is a keresztyén hittéítés ellen tettleges föllépések történtek – azt lehet mondani hogy a magyar nép a görög egyházra nézve rövid idő alatt elveszett.

III.

Mialatt Erdélyben a görög hit nyomot vesztett, Magyarországon a latin erősödni kezdett. Geiza vezér fia és utódja nemcsak megkeresztelkedett, hanem a német császári családdal házassági összeköttetésre is lépett. A magyar nemzet jövő sorsát e lépés eldöntötte. István vezérré levén, egy hittéítő buzgalmával s egy államférfi bölcseségével fogott a római vallás terjesztéséhez. A régi istenekhez ragaszkodóknak sejtelve sem volt róla, hogy mekkora veszély fenyegeti szent berkeiket, s midőn oltáraik kioltott lángja figyelmesekké tette őket, hogy bajok többé nem az ingatag Geizával van: felzudultak. A somogyi lázadás leverése, Koppány elesése megdöbbsentette őket, s István szabadabb kezet nyert perczre.

A kezdeményezés nagyszerősége bámulatra ragadta Európát. A pápai széken ez időben egy kitűnő férfiú ült: II. Sylvester, kit tudománya és magas lelki tehetségei méltóvá tettek, hogy a hitélet fejévé legyen, belátta az előnyöket melyek a magyarok megnyeréséből az egyházra háromlanak. Elvonatnak ezek a görög egyháztól, sőt ellenében bástyává lehetnek, s mi még fontosabb a római szent birodalom hatalmi törekvései ellen is bástyául szolgálhatnak. Koronát küldött a kenetteljes férfinak s az egyházjogoknak teljességével ruházta fel.

Istvánnak mint királynak viszonyai államai irányában megváltoztak. Az uralkodói korlátlan hatalom még akkor ismeretlen volt ugyan nyugaton, s a hűbérurak gőgösen pareseknek (paire) nevezték magokat, de itt még sok függött Istvántól hogy mennyit tartson meg abból. Magyarország pairejeivé a nemzetségfők s a behívott lovagok válandottak: s hogy ezek is olyanokká lehessenek, amazoknak tartományaik részeit át kelle az idegeneknek s az új egyház méltóságainak engedni. Maga István mondja, hogy még sokszor és sok küzdelme volt e miatt – bizonynyal a kisebb Koppányokkal.

Természetes vala, hogy a dolgok új rendje Erdélyre is kiterjedt. Természetes vala, hogy szomszédságában István egy független és pogány „darab Magyarországot” nem szenvedhet meg. Már helyzeténél fogva is mint királynak s mint az összes magyar nemzet urának, más viszonyba kelle azzal jönni. Nemcsak az volt hivatása, hogy megtérítse Erdélyt, hanem hogy Gyulát hűbéresévé tegye, s országának ő legyen fő hűbérurává, mely czimhez mint királynak és I. Gyula unokájának kettős joga volt.

S épen ezen jog megszerzése volt a főkérdés. Minden keresztyén államban, melyben Nagy Károly intézvényei divatoztak, az uralkodó csak családi birtokát – s ez nem volt nagyobb egyik vagy másik herczegénél vagy grófénál – igazgatta önuri joggal, a többi tartományok irányában szuzerain volt. István jól ismeré s felhasználta Nagy Károly Capitulare-jait. De az alkotott ország szerencséjére ő mint hittérő, a Koppánynyal történt előzmények után, nem engedheté, hogy a nemzetségi birtokok herczegségekkel fejlődjenek ki: keresztyül kelle vinnie, hogy az egész Magyarországot mint souverain birhassa. Neki és első utódjainak ezért még sokáig kelle küzdeni.

Erdély más volt. Az addig független országot nem elfoglalni, nem beolvasztani akarta. Hogy a természetől is külön választott tartomány mit és mennyit tartson

meg önállóságából, az kevesbbé látszott előtte fontos kérdésnek, mint az hogy a keresztyén vallásnak s a magyar koronának meg legyen nyerve. S e kettőre nagy súlyt fektetett: nem sokkal a koronázás megtörténte s az első intézkedéseknek keresztülvitele után felszólította Gyulát, hogy mondjon le a pogány szertartásokról, s simuljon a dolgok új rendjéhez. Gyulának tagadó válasza, vagy beütései a tiszai vidékekre s csatlakozása némely bálványos nemzetséggfővel, Istvánt Erdély megtámadására bírták. Az 1002-iki hadjárata véres de rövid volt. Istvánnak kész szövetségesei voltak a székelyek s keresztyén magyarok. Ifjabb Gyulát legyőzte s fiaival Buja és Buknával Magyarországra hozta. Gyula bukását követték az alvidékek többi főnökei és kik ennek szövetségesei voltak: a Keané, ki bulgárjaival s bessenyőivel a természettől megerősített helyen vonhatta meg magát*) s az Ochtumé, ki a még Árpád által Gládnak meghagyott birtokokat Marosvárból kormányozta. Erdély ily módon elfoglalva s birtoklása biztosítva lőn, a mennyire a viszonyok közt lehetséges volt.

Erdély különállását István nem bántotta. Vajdává egy Zsolt nevű főurat nevezett ki, ki azonban csak a magyar területen vitte a helytartóságot. Behozta a várszerkezetet ugyan e részekre vonatkozólag, s a nemeseknek mind azon fokozatát, mely ezzel kapcsolatban volt. A keresztyén vallás megszilárdítása végett pedig egy római püspökséget állított fel, gondoskodott térítőkről, papokról, s ideiglenes könnyű művű fából készült egy-

*) Post haec autem movit exercitum super Kean, ducem bulgarorum et slavorum quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant – tehát bizonynyal Erdély alsó részét és tán a Havasalföld felső területét – s miután legyőzte és kincséitől megfosztotta, et locavit ibi unum nomine Zoltan etc. Ebből nem következik, hogy Kean valamely szomszéd ország fejedelme lett volna, sőt ha ibi in partes transilvanas mellé tett be vajdát, épen az ellenkező következik. (Qui postea haereditavit illas partes transilvanas).

házakról.**) A székely intézvényeket még ennyi változáson sem vitte keresztül. E népben ő igen alkalmas háttérőket látott s erre a kun és bessenyő népek szomszédsága miatt szüksége is volt. A nemzet egyrésze már is állott ki küzdelmeket a keresztyén vallásért, s ő épen e híven maradt párttal egyezkedett. Védelmezzék a házat északról***) tartsanak a király udvarában száz lovas, adót nem fizetnek, de meghatározott nevezetesebb alkalmakkal ökröt bélyegezzenek. Különben a magyar részekkel semmi kormányzati összeköttetésök sem volt: az erdélyi vajdaság s a székelyek ispánsága két egymástól elválasztott hivatal lévén. Mindkettőt a király nevezte ki, s a két hivatal csak hosszas idők multán lőn egyesítve.

Ily módon Erdély nemcsak Magyarországgal nem volt egy hon, hanem önmagában sem. Sőt valószínű, hogy a meghódított oláh nemzet sem háborgattatott nagyon.***) Azon helyeken, hol tömegesebben lakott, megtartotta saját kenézeit vagy ispánjait. A mint a rabszolgasági állapotok Magyarországon tünedeztek, hihető hogy az ő sorsuk is a szerént változott. A várszerkezettel együtt járt a várak emelkedése, s ezzel a várnép s vár-

*) István korából Erdélyben egyetlen templom romja sem maradt fenn: még a gyulafehérvári sem. Hogy ezen normann stílusban épített templom a XI-ik század vége előtt nem készülhetett, megmutatta Müller: Die kirchliche Baukunst des rominischen Styles in Siebenbürgen Wien 1859. 16 l.

**) A székely krónika északot mond. Miért azt erőszakkal keletre változtatni? Nem mulhatatlanul szükséges, sőt nem is bizonyos, hogy az István Erdélye a mai Erdélyt magában foglalta volna egészen. Sőt valamint Fogaras vidéke nem tartozott hozzá, ugy a mint alább látni fogjuk, a székelyektől északra eső vidék sem volt meghódítva.

***) Quod si literas Sancti Stephani regis aut successorum ejusdem in quibus libertates et statuta habentur ab imperiali Majestate possent impetrare t. i. universitas Hungarorum et Valachorum, mondja egy 1437-iki okmány, Hunyadiak kora X. k. 7-ik l.

jobbágyi rend. De bármely kiváltság adatott is utóbb egyes kerületeknek, sem a kenézek sem az oláhok azért nem bírtak a vajdák és ispánok a magyarok és székelyek politikai különállásával.

István első diadalmaival nem volt vége még az Erdély birhatásáért folytatott küzdelmeknek. Az Erdélyt északról és keletről környező bessenyők veszélyes ellenségei voltak az alakuló államnak s gyakrabban intéztek rabló hadjáratot ellene – jelesül 1021-ben, midőn azonban István intézkedései a beütőket visszavonulásra kényszeríték.

Az Istvánt követő zavaros időszak Erdély birtoklását még kétesebbé tette. Németország trónján III. Henrik ült: egy hatalmas és erélyes ember, ki egész életét egy merész eszme kivitelére szentelé: a nyugati kereszttyén világ központjává, fejévé a német romai császárt tenni. S valóban a tarenti öböltől a Visztuláig már mindenütt az ő parancsszava döntött. A pápákat ő nevezte ki s a magyar király hűbérurának ismerte el őt. De e korszak mind kettőjöknek jó leczke volt: a pápának és magyar nemzetnek. Midketten beláthatták, hogy függetlenségöket egy és ugyanazon oldalról fenyegeti veszély s hogy az ellen legbiztosabb védelem kettőjök összetartása. S valóban azon egész időszak alatt, melyben a frank és hohensaufen császárok élet-halál harcztot folytattak VII. Gergelylyel és utódaival, a magyar királyban mindig biztos szövetségesre találtak ezek.

De az Árpádház fiágának a trón visszafoglalása sok vérbe és sok áldozatba került. Előbb egy sereg főur vérpadon vérezett el s a paganismus ujra erőre kapott, eddigi megaláztatásáért szilaj rombolással véve boszt. A diadal mulékony volt, sőt Endre és Béla növekedő erélylyel küzdöttek ellene s mindinkább leszorították. Főként ez utóbbi, ki a kolosmonostori apátságot épen e czélból alapítá, a székelység megtérítését csaknem végre hajtá s a pogányság emlékeit szétrombolá köztök.

Volt-e a pogány magyarságnak a rokonfaju kunok-

kal és bessenyőkkel összeköttetése? S nyert-e azokkal valami segílyt vagy támaszt? Évkönyveink és emlékeink ezeknek beütéseiről hallgatnak. Az egész küzdelmes korszak eltelik, négy király váltja fel egymást a trónon s már az ötödik Salamon is két évig uralkodott, midőn azok újra megjelennek. Évkönyveink e hiányait soha semmi sem fogja kipótolni. Midőn Endre a pogányság segílyével Pétert leverte s azután maga is a pogányok ellen fordult, és midőn Béla az őshit védelmezőinek nagy fölkelésén diadalmaskodott, nem küzdöttek az egész ország ellen, s a nyugoti részen lefolyt harcokban semmi vagy kevés része lehetett a keleti vidékeknek. De hogy Erdély s a keleti vidékek meg lettek volna kimélve, anynyival hihetlenebb, mert a mint látszik, a radnai és fogarasi havasok a kunoknak s bessenyőknek kezében voltak, honnan aztán ezeknek nem volt nehéz leszállani. De azért sem pusztítás sem egyes hadjáratok nem tették Erdélyt kétes birtokává, nem tudták állandósítani a kunok uralmát s az 1070-iki csapással megfékezésök ideje kezdődik.

Ez évben roppant kun csapatok törtek a magyar király birtokába. Besztercze felől nyomultak Erdélybe, a Szamos völgye mentében Dézs felé folytatták utjokat, s a Meszes hegy felső végénél, az alparét-örmező-zsibói vonalon át Magyarországra mentek át, áttörvén az ellenök emelt fagátakat, rablással és égetéssel jelezvén mindenfelé utjokat. A Nyírséget, a Biharvárától Máramarosig eső gazdag és szép földet felégették, kirabolták s azután a Szamos és Lápos közti vidéken visszafordultak, nőket, férfiakat s roppant barom-csordákat hajtva maguk előtt.

A kipusztított országrész épen Gejza herczegé volt, ki, miként atyja Béla, Endre korában, ennek fiával Salamonnal végrehajtott osztozásban az ország tiszai harmadrészét nyerte. De az ilyen herczegségek sem voltak kivéve a királyi főgondoskodás alól, bár az inkább védelmi mint teljhatalmu volt. S most is maga a király egyesül a herczegekkel Gejzával és Lászlóval s lovas

seregeket gyűjtván össze a Meszes-kapun át (Zilah s Magyar-Egregy közti uton) Edélybe ment s Doboka váránál megállapodott. E vár kétszeresen fontos volt a magyar seregre nézve. A király eddigelé készakarva került a találkozást a kun hordákkal, s az ut, melyet választott, olyan volt, hogy épen elibök kerülhetett. Aztán e várnál biztos támpontja volt a hadműködésre, a szomszéd várak fegyvereseit ide könnyen összehívható s a hordák útját bár merre menjenek is, innen biztosan elvágható.

Itt a hadseregnek ideje maradt pihenni. Mindenfelé kémek küldettek ki, hogy a kunok jöveteléről biztos hirt hozzanak. Egyikök csaknem egy hét mulva tért vissza azon jelentéssel, hogy a hordák Sajó völgyének vették útjokat. A magyar had rögtön nyomukba indult s még azon éjjel a kun tábor közelébe érkezett, mely csakugyan a Sajó völgyében Cserhalomnál települt le. Nem messze egymástól töltötte el az éjt a két tábor. Hajnalban a papok feladták az urvacsorát a magyar tábornak hogy megszenteljék küzdelmöket. De Ozul a csapat vezére komoly csatára gondolni sem akart, s táborának ifjaival intézett rohamot a magyar sereg ellen. Ezen ifjak pezsgő vérek mellett is megrettentek a jól felszerelt magyar seregtől s visszavonultak. Most Ozul védelmi helyzetbe tette magát s Cserhalom lapályos tetejét foglalta el.

Erre megkezdődött a magyarok támadása. Salamon király dandára egyenesen a hegyre akart nyomulni: de az ott tanyázó kunok nyilaikkal fogadták. Daczára ennek oda ért a magyar hadosztály s az alatt tanyázó kunokat visszanyomta. A hegy itt meredek volt, s több kun véressé vágta ijjával lovának oldalát, csak hogy társaihoz juthasson. Ez alatt Gejza a kun tábor háta mögé került s a lejtősebb uton nyomult fel, míg testvére László csatabárdjávala legsűrűbb soraikat támadta meg. Az ormon még elkeseredettebben folyt a harcz: de a horda megveretett s megtizedelten indult futásnak. A magyar had

nyomban üldözé a futókat.*) Ekkor történt, hogy László herceg egy kunt megpillantott, ki egy magyar lányt vitt lován. A herceg hiában biztatta kedves lovát Szöget a kun paripát nem érhetette utól. De miután intésére a lány övénel fogva földre rántá a kunt, László utólérte s párbajban vitéz védelem után a földre terité és a lány kérelme daczára meggyilkolá. Ez volt a kerlési csata, melyről oly szépen mondja a költő:

Cserhalom a te tetőd diadalnak büszke tetője!

A vad hordákat egy bármily fényes diadal sem szokta vizsariasztani. Ha a kunok a beszterczei havasoknak eddigelé birtokában voltak, azokat most kétségtelenül elvesztették**) azonban a duló hadjáratokról, mint államszerkezetők egyik leglényegesebb pontjáról, nem mondtak le, s még sok időn át voltak ostorai nyugati és déli Európának. Főként Erdély szenvedett tőlök igen sokat, s a Salamon király és a hercegek közt kitört vilongás új utat nyitott a kalandokra. Az elűzött Salamon most maga megy közibök, s vezérökkel Kuteskkel frigyét köt, hogy ha őt trónjára visszasegíti, nőül veszi leányát s Erdélyt átadja. A beütés megtörtént, László ellenök ment, és öök „mint a sólyom körmeiből kiszabadult madarak, tollaikat vesztik – mond Thuróczi – csak futással menekülhettek.” (1086)

Hat év mulva új kun és bessenyő csapatok ütöttek

*) Lehetetlen hogy ne figyelmeztessen az olvasót Nagy-ajtai Kovács István gyönyörű értekezésére ez ütközetről, mely az Erdelyi muzeum-egylet Évkönyveiben látott világot.

**) A szász tudósok nevezetes része bizonyos úgy nevezett tisztázások alapján Erdély meghódítását épen ez időbe teszi, sőt még kitünő magyar írók is hajlandók elhinni, hogy Erdély István után elveszett. Müller Fridrik e nézet nagy tudományu képviselője magát Thuróczit idézi: mert n. m. másként emliti Erdélyt az 1070-iki hadjáratkor és után. Ha máskülönbén sokat bajlódnék Thuróczi Erdélylyel, ha megmagyarázná, hogy a székelyek mit csináltak ezen idő alatt, ha okmányilag nem állana, hogy a kolosmonostori apátságot I. Béla alapítá: akkor érvei birnának az igazságnak legálább látszatával.

be. Felprédálván Erdélyt és a tiszai részeket s roppant zsákmányt gyűjtven visszafordultak. „Harczolva jöttünk, mondák, vadászva térjünk haza.” De ha vezérok Kapolcs roppant hordáival könnyű szerrel győzte le azon szétszórt csapatokat, melyek itt-ott utját el akarták állani, annyival erősebb küzdelmet kelle kiállania, midőn László király jól rendezett hadával találta magát szemben. Kapolcs elesett s hordája teljesen megsemmisítettett. A honn maradt kunok fogolytársaik kiadatását követelték – vesztőkre, mert most László be nem várta támadásukat, határukra nyomult s vezéroket Ákost elejtven hordáját megfutamitá.

A szomszéd bessenyőknek s kunoknak e négy beütéséről csak a magyarországi évkönyvek emlékeznek, mert Erdélynek, fájdalom, e korból krónikája nem maradt. Oly ismeretlen volt-e az erdőn tuli rész? vagy bizonyos körülmények behatása alatt méltatták-e oly kevés figyelemre? jelesül Erdélyt nem tekintették-e Magyarországnak s az erdélyit vérőknek? Fájdalom úgy van. Hogy az erdélyi megyék nem osztattak be a magyarországiakba, hogy a székelyek különállása meghagyatott, ha a körülmények parancsoló hatása alatt történt is: mégis politicai hiba volt, mely megbosszulta magát még történetében is. Ime ezen három utolsó hadjárat nagyrészben ezen körülménynek köszöni fentartatását hogy a daliás László főtényező volt a diadalokban s hogy különben is Magyarországot érdekelte. Ha oly időben, midőn a rend megszilárdult s erős kezek által fékeztetett a kunok enyynyszer és ily messze nyomulnak – mi történt akkor, midőn zavar és belháboru napirenden volt a király és vele osztózó rokonai, a hercegek közt.

Ilyenkor, minthogy az anyaállam segélyére még kevesbbé lehetett számolni, a beütések hihetőleg gyakoriabbak voltak. Erdély volt a bástya, mely e rohamokat feltartá, s mely épen azért végetlenül sokat állott ki. A hordák hadjárata rendesen tömeges és irtó. Erejük csak is ebben állt s ebben rettenetességök. Keresik a nyilt csa-

tát, hol lovasaik és ijászaik ügyességöket egészen kifejthetik, kerülük a várakat, melyekkel nem bírnak. De tagadhatlanul volt különbség a hordajárások közt, még pedig éles és felismerhető s nemzetiségi sajátosságokkal összefüggő. Midőn az avarok szláv és bolgár hordákat hajtottak maguk előtt, a gyilkolás módjából külön minden horda útja felismerhető volt. A keresett kinzásnak mindeniknél volt egy kedvencz neme, melyeket sem a kun sem a hun nem alkalmazott s még a bessenyő sem használt oly rendszeresen.

De azért rossz volt a kun és bessenyő szomszédság, s még rosszabb hogy Erdély magára hagyatva saját erejével állotta ki becsapásaikat. Bizonytal nem engedék magukat az önvédelem megkísértése nélkül megszároltatni s intézkedéseket is tettek feltartóztatásukra. A székelyek közt várak emelkedtek,*) mely menhelye legyen a fegyverteleneknek s fedezze a fegyveresek kiütését. Mind a mellett ez is sokat szenvedett tőlük, bár több sikerrel is védte magát. Sok bessenyőjárás megghiusult s ilyenkor a levettek ben maradtak a székely földön s kaptak szétszórva telepeket,**) – mert a székely népnek ereje és harczias szervezete volt legbiztosabb védelme.

Annál többet szenvedett a vidék, mely a székelyektől északra feküdt s az ország déli része. Töhötöm magyarjai e vidékig nehezen terjedhettek ki. Az alsó, természetből megerősített helyek szent István alatt Keánéi voltak s ennek megverése után kebeleztettek Erdélybe, a felvidéken (Doboka megyén felül) többnyire kunok

*) ... Ut siquidem castrum Waarheghy finitimum ad reprimendos paganos et pichenetos per siculos ab olim ex jussu divorum regum bonae memoriae exstructum Schuller Urkundenbuch I. 1 l.

***) Egy 1324-ben kelt okmány emlékezik a székelyek közt levő bessenyőkről: quosdam bissonos suos octuaginta mansiones hominum liberorum bissonorum stb. kiadta gróf Kemény József Kurz Magazin II. 265

campiroztak. Midőn a kerlési veszteség ezeket a beszercei havasokon túl nyomta, e helyeken nagyon gyér lehetett az oláh népség. Fogaras földje épen abessenyők s utóbb bulgárok kezében volt.*) A Barczaság, mely azon túl feküdt s melynél megszűnt a székely birtok, s az ország azon része, mely innen felől ért össze határával lakatlan vadonná lett. Az oláh kenézek – ha laktak ott – időbb vonultak, részint felebb részint nyugatra Zaránd és Hunyad-megyébe. E rengeteg pusztta a védfal egy nemét képezte, de a mely csak nehezíté, azonban nem gátolta a becsapásokat, s minthogy a kivonuló hordáknak alkalmas visszavonulási helye volt, szükségessé vált biztosabb határvédőkről gondoskodni.

Igy történt, hogy II. Gejza új telepeket szállított országába.

IV.

„Az egy nyelvű és egy szokásu ország gyarló és töredékeny” – e szavakat írta I. István fiának Imrének, mint leendő utódjának azon atyai szózatában, melyről óhajta, hogy ennek és következőinek uralkodási programja legyen. István előtt a római birodalom és Nagy Károly országának képe lebegett, s másként is e szavakat Magyarország saját viszonyaihoz kívánta alkalmazni: jöjjön ez mennél gyakoribb érintkezésbe a nyugati államokkal s szaporodjék népessége mennél nagyobbra. És e részben nem is lehetett panasza utódaira. Mindenfelől számtalan lovag jött be, kik itt egy-egy előkelő magyar nemzetségnek ősapjaivá lettek. Kézai Simon mester csehekről, lengyelekről, bessenyőkről,

*) Egy 1231-iki okmány mondja „a temporibus jam quibus ipsa terra blaccorum (t. i. Fogaras földje) terra bulgarorum extitisse fertur” Kurz Magazin I. 177. Az oláh-bulgár birodalom alapítása a dél-dunai tartományok) a tizenkettedik század végén mintegy 1190 körül történt. Azelőtt kunok, bessenyők laktak, vagy legalább tették mások által lakhatatlanná.

görögökről, őrményekről emlékezik, kik Gyeics vezér a kiályok idejében koronként bevándoroltak, s utána tesz, hogy majd minden nemzet, mely az ég alatt van, itt vendégszeretőleg fogadtaték. De legtömegesebb, s következményeiben legfontosabb telepítés volt az, melyről Kézai megfeledkezett említést tenni, s melynek ideje II. Gejza korára esik.

A keresztes háborúk nyugotot forrongásba hozták. Ez egy népvándorlás volt, melyet Európa intézett Ázsia ellen. Közel két századig tartott, mindenfelé zaklatva és korbácsolva ezen idő alatt a szenvedélyeket. Néha csapatok kerekedtek fel, melyek rendeltetésök helyét soha el nem érték, s más irányt vettek utjoknak. De alig ment végig Európán egy-egy nagyobb sereg, mely magából kisebb fáradtabb rajokat ne bocsátott volna ki. S főként a nagy de szétszaggatott német nemzet közt volt akkor is, mint napjainkban, a kivándorlás leginkább elterjedve. Hogy mikor, minő és mekkora csapatok telepedtek le Erdélyben a keresztesek közül, annak nem maradt fenn semmi nyoma, azonban nagyon hihető, hogy az első német bevándorlók ezekből teltek ki. Egyes városok: mint Dézs, Magyar-Igen, Torda, Enyed, részint még a vegyes királyok korszakában, részint azután is német lakossággal birtak: jeléül annak, hogy e helyeken ők honosították meg a városi szervezetet s részben hihetőleg alapították. Majd nagyobb tömegek jelennek meg, melyeket egyes városok nem voltak már képesek befogadni, s mely a szebenvidéki vadont népesíté meg. Ez volt zöme a bevándorlásnak, a mai Szeben, Ujgyház, Nagy-Sink székeket foglalta magában. De még ekkor sem volt annak vége. E század folytán kisebb bár, még mindég jelentékeny tömbök jönnek s Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom, Segesvár székek területén foglalnak állomást. Majd Medgyesszék is megnépesedik s meg tán még Gejza alatt, vagy legalább e században az északi vadon: Besztercze is, a többiekkel össze nem függő s még századokig külön álló helyzetet foglalva el.

Némely hagyományok arra mutatnak, hogy e telepek legnagyobb tömbje flandriai volt. De mi volt bejövetelek, vagy ha úgy tetszik, behivatásuk célja s minő állást foglaltak el a korona és magyar nemzet irányában bejövetelektől fogva azon napig, melyen II. Endre jónak látta őket Erdély harmadik nemzetévé tenni – alig van kérdés, melyről hevesebb vitákat folytattak, s melyet szenvedélyesebben, ingerültebben vizsgáltak volna, mint épen ez. Minden biztos adat hiányában koronként a föltevések egész serege merült fel, melyek alkalmasabbak voltak bonyolítani, mint tisztázni a kérdést.

Pedig minden adat, minden körülmény világosan mutatja Gejza célzatait: betelepíteni a lakatlanná lett helyeket, megnevelni az ország katonai erejét, s gondoskodni az északkeleti és déli határok megvédéséről,*) oly módon, mint a székelység felől czélszerűnek bizonyult be. A behivottaknak kétségkívül ez volt feladata, anélkül azonban hogy első szervezetük már oly egyetemes hadi kötelezettséget rovott volna rájuk, mint a székelyekre, kiknek egész szervezetök katonai democatia volt. A flamand békés házi tűzhelyétől magával hozta a polgári elemet s ezt az idők változásai alatt sem vetköztette le.

A magyar törvények sok kedvezéssel halmozák el a bevándorlókat, kiket a vendég tisztos nevével ruháztak fel. I. István rendeletei első könyvének egy fejezetét rólok írta, Kálmán (Decr. I 35, 81) nem engedi hogy hadi szolgálaton s fizetésen kívül más munkával terheltessenek, s ezek és utódaik oly bőven oszták nekik a kiváltságokat, hogy az arany bullának egy czikke (19-ik) már kiköti, hogy minden vendég a bejövetelekor nyert szabadságában megtartassék. Kétségtelenül a nagyobb

*) Nec ob custodiam confiniorum excubent in exploratione, mondja Endre 1206-ban egy a szászoknak adott kiváltságlevelében, Urkundenbuch 86.

szász csapatok betelepülésök alkalmával nyertek kiváltságokat s ezt öregbíték is: de szint oly bizonyos, hogy a különböző nagyobb területeknek – utóbb székeknek neveztetek – kiváltságaik különbözők voltak, nem volt közös fejök, s semmi szorosabb láncz nem füzte őket össze: ellenben kiváltságaik körén kívül, a mennyiben t. i. nem egyenesen a király alá tartoztak, alája voltak vetve részben talán a vajdai hatóságnak, de tulnyomólag a székely grófnak legalább kormányzati és hadászati tekintetből, s katonai szervezetök is más nemű volt mint a magyar vidékéké. Várat, gyakrabban váracsokat emeltek, melyek a honvédelmi rendszer központjai voltak, s melyekből a nép természetes hajlamaihoz mérten, utóbb kincses városaik fejlődtek ki.

A telepítés az egész XII-ik század alatt, sőt még azután is tartott, s ha az önkéntes bevándorlást némely esetekre biztosan feltehetjük, kétségtelen, hogy sokan voltak a behivottak „vocati.” Az a század, mely Erdélyt minduntalan egy egy hordajárással látogatta meg, nem engedte meg, hogy ez ország a természet gazdag adományait csak valamennyire is fejthesse. A nép, melynek önvédelme miatt mindég fegyverben kelle állania, hogy meg ne lepessék, legtöbb esetben pedig futnia, hogy el ne separtessék, s védelmi tekintetben királyaitól csaknem magára volt hagyatva, iparral nem sokat foglalkozhatott. De a zaklatások végre ritkultak, a sátrak és fagunyhók, melyek a várak tövéban, inkább csak szállásai – descensus – mint állandó lakhelyei voltak a népnek, kezdettek a várak területébe beolvadni. A városok alakulása nálunk is oly módon történt mint nyugoton mindenütt – csakhogy mig ezeknél a római kornak maradványai e részben sok könnyítéssel szolgáltak, nálunk a népvándorlás mindent elsepert – itt mindent alapjából újra kellett kezdeni. A németek behívása sok hasznos szolgálatot tett nem csak az alakulni kezdő városoknak az ipar fejlesztése által, hanem magának az országnak is uj városok alapításával.

A behívás, midőn volt, nem történt egyedül csak népesítés szempontjából: s ha a nagyobb tömbökkel vagy vadonokat fogadtak mivélés alá, vagy honvédelmi célokra számítottak, a kisebbek feladata volt az ipar egy egy ágát meghonosítani, a bányászat valamely nemét mivélni. Az ilyenek adomány-leveleket nyertek, melyeknek erejével azon kiváltságokat, melyekkel hazájokban éltek, megtartották, sőt új kiváltságokat kaptak rendszeren. Magok választották bíráikat, tanácsukat*) sőt néha még egyházi tekintetben is részesültek előjogokban. Azonban nem képeztek sem a kisebb városi telepek, sem a nagyobb tömbök külön politikai nemzetiséget, s valamint településük különböző időben és különböző helyekről történt, úgy összeköttetések is lazák voltak.

Idők folytán sikerült ugyan e telepek nagy részének, annak, mely ma már collectiv névvel száznak nevezetik – bizonyos solidaritásba lépni, de ez később, csak akkor történhetett meg, midőn a legnagyobb telepnek, Szeben környékének sikerült politikai önállóságra szert tenni, s magát oly központtá alakítani át, melyhez a hason ajkuak vágyva vágyódtak. E törekvésnek kezdete és első nyilatkozványa volt a nagy flamand telepnek egyházi függetlenítése, mely csak hamar III. Béla alatt bekövetkezett.

A magyar király az apostoli jogoknak teljességével birt. A mily szüséges volt ez a királyság megálapítása-kor, oly sok gáncsra adott később okot a hatalmas pápának, kik VII. Gergely óta a keresztyén világ fő-

*) A toroczkaiak Austrria Eisenwurzcel helyéből hivattak meg. Okmányaikat a tatár dulás elseperte ugyan, de kiváltságai-
kat III. Endre megerősíti: iisdem iuribus libertatibus et indultis
ad que vocati fuerant, de hinc quoque uti, frui et gaudere ad ind-
star reliquorum in dicta Austria Superiori con-
stitutorum metallurgorum et ferri fabrorum uti frui et gaudere
possunt in perpetuum stb. Urkundenbuch zur Geschichte Sieben-
bürgens I. k. 176. Tordaakna, Szék, Kolos, Dézsakna kiváltságai-
ról u. o. CLXXVI okmány.

hűbérurának akarták magukat tekinteni. S ha egyes kérdések olykoron voltak is összeütközést maguk után, a pápa és király mindég kiegyenlítették azt. Érezték, hogy egyiknek a másikra nagy szüksége van, közös ellenségek, a német császár tervei meghiusítására. S még más veszély is fenyegette az egyházat: a patarenusok eretnek felekezete Tracziában, Bulgáriában, Bozsnyában, Dalmátiában, a Magyarországgal részint határos, részint összeköttetésben álló országokban szemlátomást terjedt sőt még más név alatt (valdenses) délen és nyugaton is ismertté lett. A magyar királyok, a pápáknak régi frigyesei, buzgó catholicusok voltak ugyan, de jogukból sem akartak engedni: s e körülmények közt tanácsos volt őket még ez áron is megtartani az egyház érdekei mellett.

A magyar korona területén a bevándorlók a legtöbb esetben nemcsak a politikai hanem az egyházi kiváltságokkal is birtak. Épen úgy mint az ugynevezett „ecclesiae regales” az apátságok, prépostságok, kolostorok s a szerzetes rendek ki voltak véve a püspöki dioecesis hatósága alól s saját felsőségek alatt állottak, és egyházi dolgokban illető főnökjöktől s ezek viszont az esztergomi érsektől, világiakban pedig a királytól – mint ki alapítá, dotálta őket s praelatusukat kinevezte – függöttek: épen úgy voltak a városok között számosan ecclesiae exemptae-k is. Ezek maguk választák plebánusaikat, szedték a dézmát,*) mely tulajdonkép a parochia véd-szentjeé volt s nem állottak azon püspöknek hatósága alatt, kinek területén feküdtek, hanem az esztergomi érsek alá voltak rendelve. Azonban könnyebb igazgatás szempontjából az ilyen, egymástól nem messze fekvő egyházakat saját prépostságokká (tehát királyi egyházakká) alapították s mindeniknek fejévé egy egy pré-

*) More saxonum válasszák papjaikat s szedjék a dézmát. Okmányok Fejéjénél IV. I. 314.

postot tettek*) ki született kanonok volt s igen sok esetben nem is lakott prépostsága székhelyén.

Az Erdélybe különböző időben behívott szászoknak némely városa el volt látva ilyszerű kiváltságokkal, nagyrésze azonban az erdélyi püspök alá volt rendelve. Azok, melyek birtak e joggal, bizonynyal eredetileg bírták azt, mert képzelhetetlen, hogy a püspök hatalma alól valamikép ki tudták volna magokat szabadítani. A dolog természetében fekszik, hogy az erdélyi püspök ezen hatósága alól kivett egyházakat nem szívesen tűrte, nem annyira azért, mert jövedelme ezáltal csökkent, hanem elv szempontjából is, részint hogy nem csak címjénél fogva, hanem valóban is Erdély püspöke legyen (a székelységre, mely a milkovi püspök alatt állott, nem is gondolt) s részint hogy a még önálló prépostsággá nem szervezett egyházakat saját hatósága alá huzzza.

Béla uralkodásának végefelé 1190 körül azon munkált, hogy I. Lászlónak a szentek közé sorolását kieszközölje. E tárgy végett Gregorius de S. Apostolo bíbornok, egy rendkívüli tehetségű férfit mulatott udvarában. Az erdélyi püspök éppen ez időben Adrián volt, ki úgy látszik, hogy a kivételes egyházak bekebelezésének eszméjével komolyabban kezdett foglalkozni, s a kolosmonostori apátságot elfoglalta, a monostort lerombolá és az apátot fogságba vetette. A bíbornoknak nem vette minden idejét igénybe a legendáknak összegyűjtése, s szívesen foglalkozott egyházi dolgokkal. De az adományleveleknek ellenére, a király s az esztergomi érsek védelme alatt álló kivételes egyházakat nem lehetett a püspöki hatóság alá vonni: hogy mégis ne maradjanak egyházi hatóság nélkül, kieszközlé III. Bélánál, hogy ez felállítá a szebeni prépostságot, azt nyomban rá maga is megerősíté, sőt Czelesztin pápa által is 1191 dec. 20-án megerősítetté.

*) Nem kell összezavarni ezen praepositi regaleseket a pr. capitulorummal.

Az egyházi egyesülés alapja hát megvolt vetve. Az azonban csak azon területre terjedt ki, melyen a Gejza által behívott flamandok laktak, t. i. azon székekre melyek ma Szeben, Ujegyház, Nagy-Sink nevet viselnek, s a többi egyházak maradtak régi állapotban. De a versenyésnek ezzel nem volt vége. A szász egyházak belátták, hogy ebben nemzeti egyesülhetéseknek kovásza rejlik, s az új prépostsághoz kívántak csatlakozni, felhasználván nem eléggé világos szavait az alapító okmányoknak. Az ügy a pápa ítélőszéke elé került, s ez Gergely bibornokot bizta meg eldöntéssel. A prépost szerint minden flandriai, Adrián püspök szerint csak azok, kiket Gejza hívott be, volnának az új prépostság alá vetve. Világos vala, hogy e kérdésben csak azon értelmezés a döntő, melyet a király ad az alapítóokmányoknak – s a király a püspöknek adott igazat.

Nem sokkal ezután a prépostságok ügyében egy nevezetes lépés történt. III. Incze pápa 1202-ben oct. 8-án egy a magyarországi érsekekhez s püspökökhöz adott bullájában kijelenté, hogy a prépostságok valamint világiakban a király, úgy szellemiekben közvetlenül az ő hatósága alá tartoznak – tehát a főpapok hatalma alól ki vannak véve. E kivétel nagy csorbitása volt az esztergomi érsek hatalmának s Jób az akkori érsek, hogy e nevezetes előjogát megmentse, tüstént még azon télen személyesen Rómába utazott s élő szóval adott értesítéseket a pápának. Sikerrel járt, s egy nyalább bullával tért haza, melyek az érseki hatalom és előjogok tiszteletben tartását czélozák s melyek a prépostságok ügyét is máskép dönték el. „Nem akarjuk – mondá 1203 apr. 7-én III. Incze, ezen leghatalmasabb az Isten szolgáinak szolgálói között – hogy azon levél alkalmával, melyet az egész Magyarországon az esztergomi egyház alá vetett királyi prépostságok ügyében először adtunk ki, neked vagy utódaidnak valamely sérelme származzék.” Ezen értelmezéssel azonban, sem a király, sem a prépostságok nem voltak megelégedve: nem főként a

szebeni, mely azon tervével, hogy hatáskörét minden telepre kiterjessze, épen nem hagyott fel. S miután alárendeltségét nem változtathatta meg – habár az ujon választott prépostok megerősítésekor a pápa e prépostságot szellemiekben közvetlenül maga alá rendeltnek állítá is – tervének más fordulatot adott.

Ez időben Erdély egyházi tekintetben épen úgy szét volt darabolva mint politikailag. A vajdaságnak külön volt püspöke, ki a kalocsai érsek alá tartozott, a székelységet s szász telepek némely részét is a milkovi püspök dioecesiséhez számították, a vajdaságban apátságok, archidiaconságok voltak, melyek az esztergomi érsek alá tartoztak s végre a szebeni prépostság is azon törte fejét, hogy önállóságát püspökséggel koronázza. Ily módon remélte az összes szász telepeket a maga hatásköre alá vonhatni. II. Endre királyt megnyerte tervének, s ez tett is felterjesztést Rómába ez ügyben. A dolog nagy zajt csinált s meghusítására a magyar clerus mindent elkövetett. Willermus az erdélyi püspök, külön követe által értesíté III. Inczét, hogy mily elviselhetlen nagy mértékben fogná ez az ő kerületét megkisebbitni, az esztergomi főpap pedig kimutatta a pápánál, hogy az nemcsak neki, mint egyháziakban a prépostság fejének, hanem magának a pápának is hátrányára volna. A megerősítés 1212 febr. 12-éről meg lön tagadva – de ez csak nevelte a viszályt, mely utóbb még véres harczokat is idézett elő.

V.

Az új telepeknek nem volt oka megbánni, hogy házat cseréltek. Igaz, hogy a vajda is, a pöspök is, a hol lehetett, kiváltságaik némelyikét megnyirbálta, s mindenik igyekezett hatásköre terjesztésén. De bizonynyal sem ez, sem a határörködés nem volt oly terhes, hogy felvirágzása gátolva lett volna, s már III-ik Béla alatt

oly virágzó állapotban volt, hogy midőn a király II. Fülöp Augustus francia király leányával Margittal második házasságra készült, s a francia király számára a magyar király összes (166,000 marka ezüstöt meghaladó) jövedelmeiről kimutatást készítettek, a király erdélyi telepei, bár kétségtelenül tuzott felvetéssel, tizenöt ezer marka ezüsttel szerepelnek ezen kimutatáson. S csakugyan e század alatt nem szünik a telepedés s tart a következőben is, és mindjárt kezdetén egy uj még pusztán álló föld egyszerre népesedik meg.

Ez volt a Barcaság.

Az uj telepítés azonban merőben különböző az eddigiektől – tisztán katonai volt az. A német lovagrend csak nem rég lőn alapitva s épen ez időben nagymestere Salza Hermann alatt nagy tekintélyre tett szert. E rendnek különös pártfogója volt a thüringeni tartománygróf, s ennek fia Lajos Endre leányát Erzsébetet vette nőül. Talán épen ezen körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy Endre érintkezésbe jőjön a nagymesterrel, azon nagymesterrel, ki jól látta, hogy a keresztyén hódításoknak keleten többé nincs jövője s épen ezért rendje számára másfelé keresett foglalkozást. A nagymester első eszméje a kunok megtérítése volt, kik Moldva és Oláhországban laktak, s a mennyiben koronként fel-fel merül a milkovi püspökség, mint moldvai, egyes keresztyének is lehettek köztök. Itt e véghatárán a keresztyén világnak, mely a latinismus és byzantinismus közt még eredeti vadságában fennállott, más kilátások is kecsegtették a rendet. Ha terve sikerül, beékeli magát a keleti vallásu szlávok és görögök közé, s ezeknek nagy fontosságúvá lehető találkozását meggátolja, szomszédjává lesz a bulgár-oláh birodalomnak, melyben nem volt sok rokonszenv a konstánczinápolyi császárság iránt, és még a nem messze levő patarekusokra is gyakorolhat befolyást.

Az eszme merész és a telepedés pontja kitünő tapintattal volt választva. Valóban Endre 1211-ben kiadta

adomány levelét. Az adományozott Barczaság nagyobb volt a mainál, feküdt a kunok (Oláhország), székelyek és blaccusok (fogarasföldi oláhok) közt, közel 45 m földnyi területen, az Olt, Tatrang, Borza vizektől s meredek és erdős hegyektől körítve. Midőn a király megbízottja Jura pristáld a rend tagjaival megjelent a helyszínén, hogy megtartsa az ünnepélyes határjárást s a rendet beigtassa – a vadon szépségei bizonyynyal mindenkit bámulatra ragadtak. Egy folyókkal gazdagon átszelt tartomány, melynek közepe a Feketeügy mentében egy a természet őserejét bőven mutató medenczét képezett, s mig egész kerületében kisebb termékeny és fákkal bontott hegyvonalok nyulnak el, széleit meredek ormok, óriási sziklafalak s a távol kékjében felcsillámló havasok, szegik be. Minden, minden lakatlan és pusztá volt még ez áldott helyen*), midőn a pristáld a lovagok bizottjaival megjárta és megjelelé a határhelyeket, ugy mint erre Mihály vajda utasítá őket.

Örök és szabad birtokul adá e földet Endre a lovagoknak. Ő annak főhübérura, ő azon a legfőbb ítélőbíró. A mi arany és ezüst abban felfedeztetik, annak fele a királyé, fele övék, de a lovagoknak joguk pénzt verni nincs. Ezek csak favarakat és fakastélyokat építhetnek, mert a kunok ellen ezek is biztos védeszközök, kővárakat csak a király birhat s mások is csak különös esetekben és különös adomány útján építhetnek. Ellenben azok védelmezik a határszél a kunok ellen, magok választják bíráikat, mentesek a vajda vendégelésének költségeitől s minden adófizetéstől és földjükön szabad kereskedést folytattak.

Valóban a rend sok önállósággal birta földjét, mely a birtokbavétel napjától külön kis tartományt (provincia), a barczaságít képezte. S im a vadon felvirágzott. A lovagok nyomában telepek jöttek, németek Németor-

*) De ez nem azt teszi, hogy ottan egy ember se lakott volna. V. ö. Schuller Archiv I. 170.

szágból, oláhok a szomszéd helyekről, s falukat helységeket alapítottak melyek egyenesen a rend alá s csak közvetve voltak a király alá vetve. A kunok pusztításainak Erdély egyetlen részse sem volt annyira kitéve, mint e sarok, melybe három szoros ut vezetett. Az alapító okmány azon szavait, mely e földet desertumnak, s a későbbiek azon jellemzését, mely üresnek és lakatlannak mondja azt, alig vehetjük azon értelemben, hogy azon egy lélek sem lakott volna – de azok hiven festik a helyzetet. Vadon volt mert nem miveltetheték, lakatlan, mert az ott szállangozó nép falukba nem települhetett s hogy tengethesse életét, a rengetegekbe kellett futnia. A félig elvadult emberek nagyon megrémülhettek az új harcosoktól, kik mellükön keresztet s oldalukon kardot viseltek, s még jobban elbujtak barlangjaikban, honnan azonban csahamar előjöttek.

És e harcosok szépen megoldák feladatukat. Az ujon érkezők még jobban felfingerlék a kunok harcvágyát, beütéseik az óta szaporodtak, mindennapiakká lettek, mondja egy okirat, úgy hogy nekik vérükön kelle az ajándékot elfoglalni. A rohamoknak azonban azon arányban kelle ritkulniok, a mint a lovagok várai elkészültek s a tartomány biztos védhelyeivé váltak. De a rend első tette mindjárt kétszeres áthágása volt az adománylevélnek: kővárakat építettett s egyet, Keresztvárat (Kruczburg) azon a helyen hol a mai Nyén falu emelkedik, a bozzai út vonalán, egyenesen a kunok tőszomszédságában, kívül a nekik adott területen. E kettős visszaélésnek nemcsak hadászati fontossága volt. Igaz, hogy a kővárak biztosabb védelmül szolgáltak fa-alkotmányoknál, s ezekkel megerősítették a védendő területet jobban, mintha adományuk szavához ragaszkodnak. Igaz, hogy ezen egyszerre védelmi és támadó fellépés nagy hatással lehetett a kunokra s e vad hordák irányában hadászati szempontok által különösen ajánltaték. De két dolognak csalhatatlan bizonyossága volt. A rend a Barczaságot oly állomásnak tekinti, melyből foglalási háborut akar foly-

tatni, s szemeit Kunország meghódítására függeszté. Endre királyt is csak addig hajlandó hűbérurának elismerni, míg oly terület urává nem lesz, mely alkalmas arra, hogy önálló uralommá alakittassék. Mind az, mit a rend utóbb egy pár tizeddel északon tett bizonyítja, hogy itt volt első kísérlete s épen nem rajta mult, hogy nem hajthatá már itt végre.

Öt ház – fünf Hüser, mondja egy régi német följegyzés, s még sok esetben századok mulva is házaknak nevezik a várakat – csakhamar elkészült öt jól kiszemelt ponton: Keresztvár, Földvár – mely tán maga lehetett fából – Feketehalom, Törösvár – mely nevében: lapis Theodorici a rend egy előkelő tagjának, tán épen comthurjának emlékét tartotta fenn – a végre Brassó. Ez öt vár megannyi rendház volt, melyekből lón intézve a tartomány kormányzása. De ezenkívül még más várak, váracskok, templomkastélyok emeltettek, úgy hogy a Barczaság egy erődített tábornak nézett ki.

Endre aliglia vette jóneven az adománylevél ellen elkövetett kihágásokat, de még ezuttal, bizonynyal tekintetbe véve a rendnek hasznos szolgálatait, tultette magát azokon, s hogy az ügy kiegyenlítették, a hatalmaskodással elfoglalt földnek birtokában megerősítette, sőt újabb kedvezményekben részelteté azt. Detrik testvér közbenvetésére megengedé, hogy az új telepre pénzváltók ne menjenek, hanem a forgalomra szükséges pénzt csere utján ezüstért adják. Talán Detrik többet, pénzverési jogot sürgetett, talán verettek is már ekkor a lovagok s Endre a kényszerűség felhozott okát, a zsidó haszonbérlok háborgatásait, akarta megszüntetni, s később volt a lucrum cameraeról lemondani*), mint a

*) A vékony ezüst pénzt t. i. a kopás által haszonvehetetlené válván, évenként bizonyos veszteséggel beváltatotts ujjal cseréltetett ki. A nyereség – lucrum camerae – a kincstár jövedelmét tette. Ezt Endre zsidóknak s izmaelitáknak adta ki, kiknek ebből szép hasznok volt.

különben is messze fekvő telepnek még több felségi jogot engedni.

Ez még a rend otlétének második évében 1212-ben történt. Ugyanekkor Vilmos erdélyi püspökkel is nagy fontosságú kiegyezés jött létre, talán hasonló előzmények következtében*). A mit a püspök adomány levelében mond, nem mindennapi nagylelkűséget árul el: „vérrel szerzett földjüket a pogányok naponkénti rohamai ellen védik e vallásos férfiak s az egy Isten harczosai” és ezért káptalanjával egyetértve, megengedi, hogy magok szedjék a papi tizedet, kivéve a betelepülő magyaroaktól s székelyektől, kik neki adják a tizedet, hogy plébánosait magok nevezzék ki, kiket azonban ő fog megerősíteni. De az egyházi biráskodást magának tartá fenn, s kötelezte a rendet, hogy ha kíséretével a Barczaságba megy, ott előjogaihoz mért fogadtatásban részesüljön. Ez adománylevel volt első vivmánya a rendnek azon törekvése felé, hogy egyházi tekintetben is független s önálló állást vivjon ki magának.

A rend hatalmas kezei között csakhamar felvirágzott a Barczaság. Az új telep részese volta harczoknak, melyeket a lovagok folytattak, s a szorgalma által felvirágoztatott segítette vérével megvédeni. Hatalmával azonban nevedett a rend gőgje is: folytatta területi nagyobbításait, fakastélyok helyett kővárakat emelt, nem elégedett meg a pénzcserélés kiváltságával, hanem maga veretett pénzt. Végül egyházi függetlenítése felé is egy nevezetes lépést tett: kieszközlé 1218-ban Honorius pápánál, hogy ez a Vilmos püspök adományát megerősítse.

De főként a pénzverés kérdése boszantotta Endrét: s midőn a szent földről ereklyéivel haza tért, a johannitákat magasztalásokkal s adományokkal, a templomosokat

*) *Iustus postulationibus fratrum annuentes*, mondja az illető okmány *Urkundenbuch* 11. De az ilyen igazságos követelések megadását rendszeren küzdelmek szokták megelőzni.

hasonlag adományokkal halmozá – de a német rendről meg sem emlékezett. Boszankodásának ez volt első jele, de midőn a sérelmek halmozódtak, s midőn fiai, az erdélyi vajda s az erdélyi püspök nem szüntek meg előtte emlegetni az adatokat, melyek a rend végcéljait mutatták, a végsőre határozta el magát. Már ki is adta az okmányt, melylyel adományát visszavette, s a végrehajtással meg is bizta a vajdát*). De talán a rend korán értesült a fenyegető veszélyről, s eszközlésére bizonynyal a pápa, Salza a nagymester, Thüringen tartomány grófja, kinek Endre ipa volt, mindent mozgásba tettek, hogy a veszélyt elhárítsák. A király ezuttal megint megengesztelődött, s a visszaéléseket megint utólagos jóváhagyással szentesíté. Neki adományozá 1222-ben az ujonan foglalt földeket, egészen Oláhország határáig s a Dunáig, s Ipocs bán pristáld által be is igtattatá őket. A régibb kiváltságokat ujjal szaporitá; 12 hajójok az Olton és Maroson megosztva szabadon vihet sőt és hozhat árut, kővárakat építhetnek, elfogadhatják a vég hagyományokat, s gyarmatjaikkal együtt vámmentesek, ha akár a székely földön, akár Fogaras vidékén átmennek. Mert a királyi harag megkárositá őket, meghagyta nálok a pénzbeváltás kedvezményeit, sőt ennek jövedelmét nekik engedé. De kettőt kikötött, pénzt ne verhessenek, s a vajdaságból beköltöző német telepeket ne fogadják be. Az uj alapítványlevelen már a nagymester neve is elő fordul, s ennek felhívására a pápa azt még azon év december 19-én maga is megerősíté.

A már kétszer kapott leczke semmit sem használt, sőt inkább táplálta a rend elszakadási hajlamait. Időközben ez a Vilmos által nyert kiváltságot a pápánál ujjal, sokkal tágabb körüvel cserélte ki, melyben a magyar egyház dolgaiba oly szivesen avatkozó Honorius

*) Fuerant non modicum damnificati – mondja az illető okmány. Urkundenbuch 19. De minő más károsítás lehet, mint, időközi felfüggesztés?

a Barczaságot közvetlen saját hatósága alá rendelé. „Ne legyen más főpapjok mint a római püspök,” mondá. Ez azonban még nem alakítá őket új egyház-kerületté, vég céljuk pedig az volt. S fölterjesztésökre, minthogy már is számos pappal birnak, megbizá Honorius az esztergomi érseket, hogy addig is, mig a barczasági lakosok annyira szaporodnak, hogy külön püspökséggé alakíthatnak, dekányjokká azt nevezze, kit a lovagok felterjesztenek.

Ezzel hát a Barczaság is külön egyházi kerületté lett. Egy püspök sem türte szivesen az exemptae ecclesiae-eket, melyeknek száma rövid idő alatt, III. Béla óta, hárommal, a szebeni, a kerzi – mely a cistercitaké volt – apátságokkal s a Barczasággal szaporodott. Ugyanaz a Vilmos, ki a Barczaságot egy adománylevéllel legalább még egy ideig hatósága alatt tudta tartani, megtámadta a pápa alá rendelt kolosmonostori apátságot, az apátot s két testvérét elfogta, a királyi adomány levelet vízzel, a pápait tüzzel pusztította el. Hasonlót nem mert tenni a lovagrenddel, mely több fegyverrel rendelkezett mint ő, s irányában az engedékenység útját választá. Halála után (1221) a püspöki szék egy ideig üres maradt, minthogy a kalocsai érsek a megválasztott, de hibás szemü Rajnádot csak a pápa megkérdezése s 1223. jun. 3-án nyert engedélye után erősíté meg.

A kivételes egyházak iránt elődeinél Rajnáid sem volt türelmesebb. Hihetőleg ezen interregnum alatt hajtattott végre a pápai szék alá rendelése a lovagrend földjének, s főként azért nem akart róla tudomást venni az új püspök. Nem ismervén el más zsinórmértéket a Vilmos-féle egyezménynél, a papokat törvényszéke elébe idézte, a világiaktól követelte a dézmát s más illetőségeit*) s midőn sem egyik sem másik nem engedelmes-

*) De vajon kiktől? nem csak azoktól, kiktől a Vilmos adománylevele alapján joga volt követelni? A pápai bulla igen határozatlanul szól. Urkundenb. 22. l.

kedett, egyházi átokkal sulytotta őket. Az ügy a pápai szék elébe került, s Honorius a rendnek adott igazat. Rajnald meg lón feddve, s az esztergomi érsek parancsot kapott, hogy ha a püspök átkát vissza nem vonná, ő jelentse ki azt érvénytelennek. Végül a dekán ki lón nevezve, – s ez volt a tényleges befejezés – a pápa pedig ezt 1224. apr. 2-án mint a Barczaság és Havaselve*) dékánját megerősíté.

Tehát az egyházi függetlenség is ki volt már víva, sőt több, mintegy megjelleve a föld, mely az új püspökségnek magvát képezendi. S a rend buzgón munkált azon, hogy Honorius ezen vágya teljesezésbe menjen, s e végre elegendő nagyságu birtoka legyen. Már Havaselvén is kezdettek várat emelni, támpontját a támadó háboruknak, melyre készültek, s melynek építhetését csak egy a kunokon nyert diadallal biztosíthaták. Minden, minden mutatá, hogy a rend teljes függetlenségre törekszik: pénzt veretett, új foglalásokat tett, s már nemcsak a kunok felé, hanem Erdély határos földjein is, és a szász telepeket erővel a Barczaságba viszi át. Ekkor Salza Hermann egy mindezeknél vakmerőbb lépésre határozta el magát: Barczaságot és Havasalföldét a szent széknek adományozá, s évenként két marka arany fizetésére kötelezte magát.

Endre nem tartozott az erélyes és határozott jellemű uralkodók közé. Fiai s környezete, mint ezt az ez ügyben fennmaradt számos pápai bullák némelyike mutatja, már régóta figyelmeztették a királyt, hogy a lovagok vakmerő dolgokon török fejöket, s ha ama hazafias törekvéseknek már régebben is volt sikere, most Endrének be kelle látnia, hogy a lovagokkal többé nem alkudhat. A föld nem volt a lovagoké, csak mint hűbért birták, s hogy ezek itt a magyar korona csonkításával önálló országot akarnak felállítani, az már nyilvánvaló dolog.

*) „Ultra montes nivium” így nevezi a bulla s ez = Havaselve v. Havason tuli föld.

Válaszul az adományozásra, Endre visszavonta saját adományozását.

A lovagok azonban nem könnyen mondtak le birtokukról, s még egy ideig daczoltak a királyi parancsokkal*). Azonban 1225. év nyarán maga Endre ment hatalmas lovas-sereggel ellenük s a Barczaságon megállapodott. Most a rend felhagyott a fegyveres ellenállással, a király pedig egymásután foglalta el váraikat, s mialatt a harcosok a gyarmatot zsarolták, maga hadi sarcot csikart tőlök. Végre kiadá parancsát, hogy a lovagok távozzanak a Barczaságból – de ezek azon reményben, hogy a pápa újra kiegyezést hozand létre, kijelenték: hogy ezt csak a pápának vagy nagymesterüknek rendeletére fogják tenni. S valóban Honorius mindent elkövetett érdekükben, vigasztalta őket, három cistercita apátot**) megbizott, hogy vizsgálatot tartsanak, megbizta a portói püspököt, legatusát, hogy igyekezzenek a királyt megengesztelni, kérte, intette Endrét, s végre magát Bélát is. Sőt miután a három megbizott apát értesítése is a lovagok részére kedvezőtlenül ütött ki, még akkor sem hagyott fel békéltetési kísérleteivel. De már minden késő volt. Endre nem várta be a vizsgálat eredményét, hanem a lovagokat kihajtotta a Barczaságból.

Honorius meg azután is tett kísérletet, hogy Endrét a lovagok visszahívására, birja: de Endre hajthatlanságán meghiusultak mind az ő, mind utódjának IX. Gergelynek igyekezetei. Sőt ez utóbbi 1227-ben, a kunok megtérítése szempontjából, Róbert esztergomi érseket kumaniai s brodiniai pápai legatussá is kinevezte, hogy a rend restitutiojának szükségességét bebizonyítsa –

*) Quod ipsos super terra eadem inquietas: mondja Honorius, s ez aligha lehetett más, mint fegyveres nyugtalanítás. Urkundenbuch. 32 l.

**) De Lineveld, de Kercz et de Egris volt a három apát. Urkundenbuch 31. l.

de ennek sem lett meg a kívánt eredménye. S még akkor is, midőn IV. Béla a rend iránt megengesztelődött és azt Magyarországon nevezetes adományokkal látta el: a Barczaságot nem ereszté ki kezeiből.

De a lovagrend telepítésének a koronára nézve megvolt az a haszna, hogy a Barczaság be lőn népesítve és várakkal felszerelve. Területi épsége nem maradt meg. A kunoktól elfoglalt föld örökre elszakadt Erdélytől, a többinek nagyobb része Brassó vidékké lett, egy része azonban a magyar*), más a székely földhöz csatoltatott.

VI.

II. Endre uralkodása Magyarországra és Erdélyre nézve egyaránt emlékezetes. Ott is itt is egy-egy arany bulla tartja fenn nevét, melyek mindkét helyt nem egyenlő, bár nagy fontosságú következményeket idéztek elő, s melyek mégis uralkodói tehetetlenségének bizonyítványai. A várszerkezet már ez időben veszendőben volt, s a várjóságok, a bitorolt földek visszavétele, melyet az ifjabb király Béla oly buzgón sürgetett s sokszor erélylyel hajtott végre, ha a király pénzzavarán annyit a mennyit segített volna is, de a roskadozó épületnek egyetlen követ sem mentette meg. De ha a hanyatló magyar alkotmányoknak romjait megmentette, sőt annak fejlődését óriási lépéssel mozdította elő a magyarországi bulla – a kétfelé darabolt erdöntuli földet épen három részre osztotta az erdélyi.

A szászok ez okmányt nagy nemzeti vívmánynak tartják. S méltán, mert ez volt az, mely Erdélyt három részre osztotta, nekiek adván a harmadikat. De hogy üdvös volt-e Erdélyre nézve: az valóban más kérdés. Ha

*) Ez volt az okmányokban előforduló „terra Szék”, mely előbb egy Fulkun nevű szászé s a tatár pusztítás után a hatalmas Akadás fiáé Vinczjéé volt, ugyanazok kiktől a gróf Nemesek és Kálnokiak származnak.

a vajdaság nem úgy fejlődik mint indult, ha az erdélyi vármegyéknek nincs a király alatt még egy külön fejük egy szász vármegyének alakítása a magyar korona egységének nem sokat ártott volna. De Erdélyben ezzel egy harmadik, a más kettővel ellenkező érdek oltatott be, mely e naptól fogva fenn tartá magát, folytonosan erősödött nemcsak nemzeti elsánczolás, hanem éppen területi nagyobbodás által is.

A magyar bulla keletkezésének története meglehetősen tisztára van hozva. Minő küzdelmek ára volt, hogyan csikartatott ki, s mi czéloztatott vele, ezekre maga a történet megfelel. Az erdélyinek eredetére nézve annyival nagyobb a bizonytalansága, ha csak a bulla bevezetésének szavait szó szerinti értelemben nem vesszük, s az irályi czafrangokat is történelmi tények gyanánt nem fogadjuk el. Az első szavak mindjárt Endrét nagy és igazságos uralkodónak mutatják, „ki a kevélyek makacosságát hatalmasul elnyomja, az elnyomottakat felemeli, mérlegeli a hűséges szolgálatokat, s mindenkiel saját érdeme szerint érezteti kegyét.” Nem hiszem, hogy maga Endre is komolyan hitte volna e szavait. Ha e szavak a szászok szolgálatait illetik, kérdés, minő szolgálatok lehettek azok? A szászok e részen határőrök voltak, a királyt csak keleti hadjárataiba kísérték*) s délfelől védelmezték az országot. De éppen ez volt betelepítésök oka és rendeltetése. Midőn a németek bejöttek, minden egyes telep, a mint székekre oszlott, vagy helységeket szervezett, kapott külön kiváltságokat.

„Panaszkodának – folytatja az okmány – a mi hűséges telepeink, hogy azon szabadságokból, melyekre hivattak ősünktől Geizától, egészen kiestek, s ha csak kegyesen rájuk nem tekintünk, szegénységök nyomora

*) Item quod iidem ad exercitus regios duntaxat ad partes orientales pro tempore emergentes ire teneantur prout iidem saxones nostri de Cibiniensi et aliis sedibus transire ab antiquo sunt soliti. Egy 1369-iki okmány szavai.

miatt nem is szolgálhatnak minket.” S valóban ily szomorú lett volna e a szász telepek sorsa? Hogy az erdélyi megyéknek mind püspöke, mind vajdája azon igyekezett, hogy a kiváltságolt helyekre befolyását nevelje, s hogy a székely gróf sem volt kiméletesebb, az kétséget sem szenved. S ha a püspök igyekezete sérelmes volt mindjárt kezdettől fogva, az nap óta, hogy a szebeni dioecesis szerveztetett, törvénytelené is vált. Természetes, hogy Gejzának egyháziilag független telepe most politicalai independentismusra is törekedett, de hihető, hogy a vajdák és a székely grófok által ejtett sérelmek épen azon arányban szaporodtak.

Ily körülmények közt hivatott meg a német lovagrend s vette kezdetét a Barczaság betelepítése. A rend onnan hívott be lakosokat, honnan kapott. A kilátás az új földön nem volt rossz. A mely feltételek alatt birta eredetileg földjét a szász, csaknem azon feltételek alatt mehetett ide is át, sőt itt a határőri kötelezettség, a rend tagjai vezetése alatt, sokkal nagyobb számu várak mögött nem volt oly terhes, s mi legfőbb az ott megcsontult kiváltságokat itt nagyobb mérvben és biztosabban élvezheté: tehát tömegesen s oly feltűnő számban vándorolt a Barczaságba, hogy Endrének kötelességévé vált az ellen fellépni, ha csak nem akará elnézni, hogy ama határszél újra desertummá váljék*). Első fellépésének a rend ellen ez volt egyik oka: de ezen épen oly kevésbé segített az új kötés, mint a többi panaszokon. A bevándorlás azért nem szűnt meg. S mégis segitni kelle a dolgon – és Endre segített is, az arany bulla kiállítása által egy évvel a rend elűzése előtt 1224-ben.

A bulla régi szabadságok visszaadásáról szól: de valóban oly kevésbé szorítkozott csak régi kiváltságokra, mint maga a magyar arany bulla. Ez ugyan a szent

*) Ha valaki a mi embereink vagy a szászok közül hozzájuk vándorolna, a mint megtudják „expellant, et hi qui eos introduxerint in manus regis vel nunciorum ejus tradent.” Az 1222-iki második alapítványlevél: Urkundenbuch 18. l.

István alkotmánya szellemében készült, de a szászoké nem teljesen Gejza kiváltságainak alapján; – mert ennek nem volt célja telepítéseivel Erdélyben egy harmadik független politikai testet teremteni. Egy találkozó pontja azonban van a kettőnek: mindkettő demokratiai elemeket foglal magában, de míg az első a kisebb nemességet védi az aristocratia ellen, az utóbbi egy saját fejlődésre utalt democrata alkotmánynak forrásává lett.

„Azon nép mely Szászvárostól Baróthig és Daróczig terjed a székely földi Sebessel együtt egy nép legyen.” E nevezetes és a határvonalakat illetőleg a megfejtetlenségig homályos szavak adák meg a szász nemzetnek politikai önállóságát, s ha mi utána következik, „hogy egy bíró alá legyen vetve, s minden megye (t. i. szék, az, melyet a bevándorlók külön csapatokban alapítottak) teljesen megszűnjék, kivéven a szebenit” ezen értelmezést igazolják, szintugy bizonyos, hogy a nép egységének eszméje a rangfokozatok különbségét kizárta. Az okmány szerént e földön csak szász lakhattott, bírájok csak a király lehetett s a szebeni ispán, kit a király nevezett ki, s a ki idegen hivatalnokokat nem állithat be, hanem ezeket magok válaszsák. Bizonyos, hogy bevándorlásuk alkalmával s utóbb is sem egyenlő rang, sem egyenlő birtok nem volt köztök: de ez okmány értelmében jogaik és kötelezettségeik teljesen egyformákká lettek, oly alap, melyre utóbb nagy fontosságú statutumaik épültek.

A kamarai nyereséget évenként 500 marka ezüsttel szaporitják*), de ennek fejében a pénzbeváltók nem jelenhettek meg köztök. Ezen összeget saját hatáságaik

*) III. Béla jövedelmeinek kimutatásában, mint láttuk, magokra az erdélyi vendégekre 15,000 marka van téve. Ezen összeg az andranum 500 markájával összehasonlítva roppant nagy, még az esetben is, ha felvesszük, hogy az minden szászra, ez pedig nem mindnyájára volt kivetve. De talán egész Erdélyre szólott azon összeg?

vetették ki a lakosokra, fizetése alól különös kiváltság nélkül senki sem volt kivéve, még a praedialisták sem, azon nagyobb, hihetőleg szász birtokosok, kik köztök laktak; köteles fizetéseiket azon ezüst marka súlyával mérjék, melyet III. Béla engedett nekik (tehát már ezen király idejében is voltak panaszaik, s történt is azokon orvoslás) t. i. ötödfél fertót, azaz negyedét számítva egy szebeni sulyra, kölni denárokból, hogy a mértékben mely szerint fizetnek, különbség ne legyen, azaz miután a budai ezüst marka három lattal nehezebb volt az erdélyinél, egy budai marka pedig 4 arany-forintból állott, és az erdélyi csak $3\frac{7}{19}$ arany forintot tett: tehát e részben is fizetésökben a már kinyert kedvezményt megtartották. E számítás szerint ötödfél negyed vagy fertó épen 18 lat ezüstöt tesz*). Azon királyi hirnököknek, kik az adó felszedése végett mennek hozzájuk, naponként három lat ezüstöt fizetnek.

A birodalom határain belől 500 katonával, azon kívül 100-al segítik a királyt, ha személyesen vezérkedik, de ha csak jobbagyát küldi, 50-nel.

Papjaikat szabadon válaszszak.

Legyen saját pecsétjük, ismeretes a királyi környezet előtt.

A blaccusok és bessenyők erdőségeit és folyóit a blaccusokkal és bessenyőkkel együtt közösen használják, mint melyek egyedül a királyi adománytól függenek, ur és szegény egyenlő joggal. E föld volt a mai Fogarasvidék s talán Oláhország egy része, a blaccusok és bessenyők pedig oláhok és bessenyők (s bizonyynal kunok is – mert a bessenyő uralom már ekkor nem állott fenn), kik e földön laktak s az alvidékek betelepítése óta

(* Egy markára rendszeren 16 lat ezüstöt számitanak, de a budában 19 lat volt, míg az egymással egyező szebeni és kölniben 18–18 lat volt. Tehát vevén négy közönséges fertót, azaz 16 latot, és egy fél fertót, azaz 2 latot, lesz 18 lat, t. i. a Bélaféle gira.

a magyar koronához tartoztak s megyévé soha sem alakították.

Évenként három ízben nyolcz-nyolcz napig szabadon vihetnek be morzsasót. Kereskedőik szertejárhatnak az országban vámfizetés nélkül, s vásáraik otthon adómentesek.

Senki a jobbágyok (azaz nemesek) közül jószágot földjökön ne merjen kérni, s ha kérne, ők ellentmondhassanak.

Ha mi megyünk közéjük csak három szállásköltséget, ha pedig a vajda, annak csak két szállás költséget tartoznak fizetni.

S ez volt a híres arany bulla, mely a szász nemzetnek egy nevezetes részét Erdély harmadik politikai testévé tette. Ez azonban világosan csak a Gejzaféle telepre szólott, arra t. i. mely elébb a hét első szász széket foglalta magában (Szeben, Ujegyház, Szászváros, Köhalom, Szerdahely, Segesvár, Szász-Sebes). Épen ezért azonban az összes nemzet nehézkedési sulypontjává lett, okozójává nem egy küzdelemnek s forrásává sokféle vágyaknak, maga pedig az okmány mint libertas cibiniensis példányává a kiváltság-törekvéseknek. S ha az ugynevezett szebeni kiváltság oly törvényes szójárássá lett is, mint Magyarországon a budai vagy fehérvári, de két századnál több idő folyt le, míg csak a nagyobb telepek is egyesültek, a nélkül hogy a kisebb pontok, szétszórt városok valaha bekebelezthettek volna. Az új terület egy saját grófot nyert, mely a maga körében épen annyi önállással birt, s épen úgy a király alá volt rendelve, mint akár az erdélyi vajda, akár a székelyek ispánja, míg egyházi tekintetben a szebeni prépostság alá tartozott.

A be nem kebelezett területek megtartották eddigi viszonyaikat a koronához és annak hatóságaihoz. A szebeni grófság tőszomszédságában fekvő Medgyes szék, sok önállóságot biztosító kiváltságai mellett, a székelyek

grófja alá volt vetve, Besztercze*) mint emberek emlékezete óta volt, a magyar királyné uradalma maradt, s ennek, valamint a Barcaságnak (mely 1422-ben soroztatott a szász gróf alá), saját külön ispánjaik voltak, de kik épen úgy, mint Medgyes és Selyk, a székelyek ispánjának hatósága alatt állottak, úgy hogy az Andreanum által nem kiváltságolt egész szász föld, daczára hogy egy részben legalább Fehérmegyéből vált ki, nem tartozott a vajdai hatóság alá. Ezen kétségbevonhatlan történeti tény önkénytelenül is azon kérdést támasztja: ha vajon nem volt-e az egész szász föld az Andreanum kelte előtt a székely ispán alá vetve? Ha veszszük, hogy maga az Andreanum is a felszabadítandó föld egy részét Sebest székely földhez csatoltnak mondja, hogy magok a szászok is mint határőrök voltak alkalmazva, s ez oknál fogva is természetesebbnek látszik a székely gróftól függésök, – hihetőnek fogjuk találni ezt.

Azonban az összes szász föld egyesülése csak lassan haladt. A hét székhez előbb a kettő: Medgyes és Selyk (septem et duo sedes), később a másik két provincia vagy vidék is csatlakozott, úgy hogy a szász ispán hatósága az összes szász földre csak a XV-ik század második felében terjedt ki, miután az Andreanum kiváltságait már előbb külön külön megnyerék.**)

*) Teusch és Fernhaber Urkundenbuchja I. 80. l. mint Orbán pápa 1264. jul. 16-iki bullájában nevezi.

**) Az Andreanum, s ezzel kapcsolatban a szász nemzet eredete és jogi állása felett hosszas irodalmi viták folytak, mióta amaz okmányt Töppelt kiadta. A magyar és szász felfogást ég és föld választá el egymástól, mert a kérdés szoros kapcsolatba hozott az erdélyi közjoggal. Az okmányon mindkét részről sok erőszakot tettek, mit tanusít a szászok által elnyomott oláhok beleszólása az 1791 és 1841. országgyűléseken. S ha egyfelől Töppelt megbüntetésére mert a vocati helyett donatit irt s Attila határjárásaira is hivatkoztak, bizonyos, hogy Slötzernek pötlészkedő hangján minden higgadt ember megbotránkozhatik. Minden commentatorok közt legtöbb tudományos apparatusal Eder és Schuller szólottak a kérdéshez s bár ők sem mentek az elfogultságtól, tagadni nem lehet, hogy a tudományos kutatás körén belül maradtak.

VII.

Mióta I. Endre testvérének Béla hercegnek segítségével nyerte vissza a trónt, szokássá vált királyi hercegeknek az országnak egy részét, néha harmadát kormányzatul átengedni. Míg Horvátország és Dalmátia nem tartoztak a magyar koronához, Béla, Géza, László hercegek a tiszai harmadrészt kapták. Sok valószínűség van benne, hogy Erdély, legalább a megyék, ezen harmadrészbe be voltak osztva. Utóbb azonban inkább kaptak a hercegek Horvátországon, habár a tiszai harmadrész sem szűnt meg szerepelni. De Erdély mint külön fejedelmi czime valamelyik királyi hercegnek nem fordul elő egészen IV. Béla király koráig. Az ország örökös szétदारabolatása nem kis hátrányára volt a koronának. Igaz, hogy örökösödési rend akkor Europa egyik nagyobb udvarában sem volt megállapítva, s hogy mindenütt az atyák még életökben igyekeztek fiaik számára biztosítani a trónt. Az is kétségtelen, hogy a királyi család hatalmasabb tagjainak ez volt legbiztosabb kielégítése: mert ezek nem fogták volna elégnek tartani, ha ama rész akár mint apanage akár mint uradalom adatik kezökbe. De bizonynyal mind ez sok családi versenynek, sok belháborúnak legerősebb indoka volt.

Az erdélyi vajdaság a jövedelmezőbb s tekintélyesebb állomások közé tartozott. A zászlósok közt a negyedik hely, s a hadseregeknél, ha a király is ott volt, a bal szárny vezetése volt az övé. Nem csuda, ha a király kegyenczeinek adta rendesen. De alig van példa rá, hogy a királyi kegyelem által jobban megaláztatott volna e hatalom, mint midőn Endre azt sógorának Berchtoldnak, egyszersmind kalocsai érseknek adta (1212 körül).

A lovagrend kiűzése után Béla a király elsőszülötte, az ifjú király, Horvát- és Dalmátország kormányzását

átadta testvérének Kálmán hercegnek, maga pedig 1226-ban a tiszai részek és Erdély igazgatását vette át. Ez időben a várjavak visszaszerzése volt a jelszó. A várszerkezet s az erre épített honvédelmi rendszer bomlásnak indult, s eléggé helytelenül nem a magát túléltnek ujjal pótoltatása, hanem a réginek új erőre hozatala céloztaték ez által. Béla szigorral folytatta a vizsgálatot a kétes vagy új jogcimmal birt adományok felett. Egy összeesküvés, mely neki és atyjának meggyilkolását, s II. Fridrik német császár trónra emelését célozta, a levélvivő elfogatása által megghiusult ugyan, de az eljárása szigorát nevelte. Béla most az egész ország minden birtokának megvizsgálására nyert engedélyt, s munkálatát ennek alapján Erdélyben már 1231-ben bevégezte: „dicsőség az istennek a magasságban, s békeség a jó akaratú embereknek e földön, melyre felviradt a magyarok megváltásának, a királyi dicsőség helyreállításának, s a korona szabadsága visszahelyezésének napja! Szent István király földje bánatból, szolgaságból szabadságba lőn helyhezve!”

Béla ezen Erdélyben mulatásának idejére esik a kun püspökség alapítása. 1227-ben Robert érsek a szentföldi keresztes hadjárathoz volt csatlakozandó, midőn a kun fejedelem fia Borics, mint atyjának követe megjelent nála, s kérte hogy menne Kunországba az isten ígéjének hirdetésére. E munka épen oly szentnek tetszett előtte, mint a keresztes báboru és Magyarországra nézve közvetlenebb hasznunak. El is ment s a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte. Azután pedig Theodorikot püspökké nevezte ki. Moldvában koronként már azelőtt is tünt fel egy püspökség a milkovi, mely alá tartoztak a székelyek s részben a szászok. Minthogy pedig Theodorik magát nem milkovi, hanem kun püspöknek nevezé, a székelyek nem akartak az új elnevezéshez szokni: „nos hát kérdé a püspök egy főpásztori levelében, mi bajotok a névváltozással, midőn a püspökség a ti nemzetetek iránt lényegben és érdemben

egy marad? nem legelhet-e együtt az Ur egyházában farkas és bárány? hát miért ne a székely is kunnal, oláhval? Tekinti is az Isten a személyt! Kegyel minden nemzetbelit, ki féli, az igazon munkál, s övéit a nemzetek és nyelvek különbségeiből összegyűjti a hit egységében.”

Az új püspökség a pápa különös kegyeivel is dicsekedhetett. IX. Gergely közvetlenül a maga hatósága alá rendelte s egyenesen az ifjabb király Béla pártfogásába ajánlotta. Ugy látszik, hogy a keresztyénné lett kun fejedelem elismerte Béla főuraságát már ez ígéretet tett is a kun püspöknek székesegyház építésére, kit 1235-ben az erdélyi püspök és a barcasági prépost közt támadt per elintézése körül látunk fáradni*). Az igehirdetés nyomon haladt, s várni lehet, hogy most önállólag fogja kivinni azt, mire a német rend lett volna hivatva, midőn egy országos csapás minden reményét felforgatta, minden igyekezetét semmivé tette.

Ez volt a tatárjárás.

VIII.

IV. Béla atyja halála után trónra ülén, Erdélyt, s a mit Kunországból birt, az anya államhoz csatolta és Kunország királya czimét többi czimei közé írta. Bélát már mindenki régóta ismeré. Több mint tíz év óta áll a közügyek élén, mindig mint az ellenzék feje s a féktelen főurak ostora. Ez elég idő volt annak belátására, hogy mit várhatnak tőle, s a fényes koronázás kevés főurra nézve volt öröm napja. Nem is csalódtak, a kik előre rettegtek. Személyválogatás nélkül mindenki irányában egyforma szigorral járt el, ahol a korona tekintélyét, jogait kellett védeni.

Ez erélyesség minden más körülmények közt üdvös

*) Urkundenbuch 60. 1.

lett volna s hihetőleg az ország védelmi erejének átalakításával végződött volna. De így a papságot, zászlós urakat s a nemesi rend minden osztályát maga ellen ingerlé. A székek megégetése, a várjóságok visszavétele, Dénes és társai megbüntetése, Kötény és kunjai befogadása a válaszfalt a nemzet és királya között élesíték, s midőn a mongolok közeledésének hire jött, titkos örömmel gondoltak a békétlenek a király megaláztatásának napjára.

A hun hordák kijövele óta Ázsia nagyobb áradatot nem bocsátott ki magából, rettenetesebbet pedig egy sem. Az ár, mely Peking elfoglalásával Ázsia urává lett, északkeleti Európa gyöngé és tehetetlen államait könnyű szerrel elnyelé. Sem Nagy-Bolgárország s Nagy-Kunország, sem Kiew s a többi orosz és szláv herczegségek nem tudák csak egy napig is feltartóztatni. Már mind Batu khánt uralták e tartományok.

A menekülők borzasztó dolgokat beszéltek hazájok szenvedéseiről s a mongolok vadságáról. Még ez sem rázta fel a nemzetet. A királyi parancsok teljesítetlen maradtak, vagy félig teljesültek. S midőn a mongol hordák fejszései az orosz kapu előtt megjelentek, akkor már világossá lett a veszély nagysága: de már akkor késő volt. Ugrin csatái, Babenbergi Fridrik ingerlő küzdelme, Kötény megöletése s a sajóparti vénap rövid közökben válták fel egymást. Muhinál a nemzet és királya közt létre jött a megengesztelődés – de minő áron vásárolva! Batu felső Magyarországot, Boche-ter az alföldet, Kadan a tiszai megyéket s Erdélyt s egy csomó alvezér az ország többi részeit változtatták sivataggá, s tették semmivé két századnak minden vivmányát.

A négy hadoszlop közül, melyek Magyarország elfoglalására indultak, egy Kajdán vezérlete alatt 1241. kora tavaszán a mai Bukovinából, a radnai (vagy tán a borgói) szoroson nyomult be Erdélybe. E hely is csak úgy mint az orosz kapu, melyen át a derék sereg nyo-

mult be, meg volt erősítve, de a fejszés előcsapatoknak több dolga akadt, mint a nádor által védett helyeken betörtnek, mignem utat csinált a sereg számára. Besztercze vidékén gazdag szász telep lakott, s egyik főhelye Radna gazdag bányaváros volt. E vidék határfő kötelességet teljesített, s ily esetben bírása, a környék hadának vezére is. Radna bírása (comes, mely szónak igen sokféle jelentése van). Aristáld nem várta be a támadást, hanem jól felszerelt népével Kajdán ellen ment, ki három nap alatt nyomult e városig.

Aristáld szászaival vitézül védte magát, s Kajdán annyira nem várt ellenállásra talált, hogy jónak látta szokott cselükhöz folyamodni. Szinlett futással visszavonult. A szászok öröme nem ismert határt a könnyü diadalon, s fényes lakomát rendeztek, mely azonban nem sokára szomorú torrá vált. A mongolok nyomukban voltak, s könnyen bevették a sáncz és kőfalak által nem védett várost. Radna feladta magát kegyelemre. Kajdánt három napi barangolása megtanította, hogy e rengetegben utmutatók nélkül nehéz előhaladni, s Aristáldot hatszázad magával seregéhez csatolta, hogy vezesse őt Magyarországra, hol aztán Batuval csatlakozhatik, ha ennek szerencséje a magyarok fegyverén megtörnék. Aristáld és társai utmutatása mellett a horda a Szilágyságon (tán Tasnád és Zilahon) át alig remélt gyorsasággal Várad alatt termett, s a szerencsétlen helységet feldulta.

Ez alatt a muhii vénap – hol Rajnáld erdélyi püspök is a csataterén maradt – eldönté Magyarország sorsát. Béla király viszontagságteljes utazás után a Dráva mellé, s innen Dalmátiába menekült. De midőn Kajdán hordája ide is üldözé, Spalatóból Bua szigetére vonult. Kajdán itt sem engedett nyugtot a szerencsétlennek, de a segélyére különböző helyekről nyomult különajku népek megvédték. Ügetáj khán halála több mint másféléves birtoklás után a vad hordákat visszavonulásra inté. Kajdán Bolgárországnak vette útját s itt egyesült Batuval.

Egy hátrahagyott horda Magyarország feldult vidékein át Erdélybe nyomult, mely eddigelé nagyobb pusztitástól meg volt kímélve. E csapat úgy látszik, a Maros völgyén nyomult be, s onnan oszla szét apróbb csapatokra a szerencsétlen ország feldulására, most, miután egy oldalról sem félhetek nagyobb erő támadásától. A Radnánál beütött horda átvonulása, s az anyaország szomoru sorsa, Erdélyt önvédelemről készte gondoskodni. Mindenfelé oly gyorsan, a mint csak lehetett, erődítvényeket emeltek fából és földből, mert másneműek építésére nem volt idő. De ez erődök nagy része elesett. „És tovább?”— kérdé e borzasztó napok történetirója Rogerius. kinek egyszerű előadása mindig oly megható, s rögtön felel rá: „elfoglalták néhány vár kivételével az egész országot, s előhaladtukban feldulák.”

A szétfutott csapatok az ország kiprédálását, felégetését aránylag rövid idő alatt hajták végre, mert hazafelé kelle sietniök. A kivonulás részleteit nem birjuk, de ha a későbbi okmányokból a nagyobbyszerű dűlások nyomait összeállitjuk, valószínűnek fogjuk találni, hogy az egyik Kolos,- Dobokamegyén s Besztercze vidékén s a borgói szoroson, a másik pedig átmenvén az országszívén, s a mai Aranyos-székben utjának délkeleti irányt adván, Székföldjén át a szentléleki vár mellett, az ojtózi szoroson keresztül távozott.

A tatár fogságból csodálatosan menekült Rogerius szomoru képét adja azon helyeknek, melyeken keresztül ment. Ez egy feldult lakatlan rónaság volt, melyen át nyolcz napon keresztül az egyházak tornyai szolgáltak utmutatóul, s hagyma és zöldség, mik a falusiak kertjében fennmaradtak, fű és gyökerek eleségül. Végre Gyulafehérvár alá érkeztek, mely ez időben Erdély legnagyobb városai közé tartozott. Mint püspöki székhely gazdag s díszes volt, melyen átfolyt a Maros. De itt a meggyilkoltak tetemeinél s vérrel fecskendett romoknál egyebet nem talált. Tovább ment, mig végre 10 mfnyre Frátalfalvára, s attól 4 mfnyre egy nagy sziklára

akadt, melynek tetején egy tömeg menekvő fogadta könyeivel, s enyhíté éhségét liszt és fahéjból sütött kenyérral. Csak egy hó mulva, miután a király hazatéréről meggyőződtek, hagyák el menhelyöket. De mindazon csapás, mely a mongol hordák elvonulása után Magyarországot dula, Erdélyt sem hagyá kiméletlenül.

Béla országába érve, hozzá fogott birodalma helyre állításának nagyszerü művéhez. Az ország a véginség szélén állott. Egész helységek néptelenné lettek, mások elveszték tulajdonosaikat, némelyek bitorlók kezébe estek, sok helyt a köznyomort felhasználó kalandorok garázdálkodtak. Mindez gyors segílyt kívánt. Béla, ki száműzésében is megtartá jogcímeit, azokhoz méltónak mutatta magát. Betölté a hivatalokat, összehivta a lappangókat, beutazta országát, bizottságokat nevezett ki a birtok-czimek kitisztzására, egyes vidékeken gyüleéseket tartott, telepeket hívott az országba, s előmozdítá a főurak telepítéseit, várakat építettett s felállítá a macsói bánaságot.

Erdélybe Lőrincz vajdát küldé, „hogy népeit összegyűjtse, s a mit csak rá és országára nézve e birtokán hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el”), tehát eléggé tág hatalommal. Lőrincz kitünő, hú embere volt a királynak, ki őt idegen földön a nyomor napjaiban tanulta ismerni, s ki bizodalmát csakugyan megérdemelte. Gondoskodása alatt Erdély is épülni kezdett. Részint külföldről, részint az ország kevesebbet szenvedett vidékeiről, telepeket szállítottak a néptelenebb helyekre, „harczosokat és földmivéseket”), mint az okmányok mondják, s állásukhoz mért adományokkal látták el. Ily telepek voltak: Dézsvár a Szamos mellett, Kolozsvár, s az erdélyi püspöknek legtöbb birtokai, Enyed, Alvincz, Borberek, mely utóbbiak magától Lő-

*) Teusch és Firnhaber Urkundenbuchja 65-ik l. De ez nehezen egy a később előforduló Kemény fiával Lőrinczczel.

**) Fejér Codex Diplom. Tom. IV. Vol. III. 439. l.

rincz vajdától nyerték szabadalmaikat, s jobbadán szász telepekkel láttattak el. Szék vidéke, mely a Barcaságból kihatva eddig a szász Fulkuné volt, Vincze uradalmává lett. S talán épen ezen időre esik Tordamegye egy kipusztított darbjának betelepítése székelyek által, mely V. István által kezdi székelyeknek adományoztatván se birtokukban későbbi hadi tetteikért Kun László által megerősítettén*), egy a többi székely földtől külön álló székké, Aranyos-székké lett. Sőt betelepítés szempontjából a német lovagok is kaptak adományokat**), míg az Erdélyyel határos Kunországot a johannitáknak adá, oly feltétel alatt, hogy az erdélyi szászokat be ne fogadják.

Roppant sokat szenvedtek, s csak nehezen épültek fel az egyházi javadalmak is. Fehérváron kívül e rombolás áldozataivá lettek a kerczi apátság, Gyerőmonostor és Kolosmonostor is. Ezen utóbbit Béla csak 1263-ban állította helyre, s ujítá meg kiváltságait. Hasonló sorsa volt a püspöki székhelynek és birtokoknak is. Még 1246-ban alig voltak lakosai, s uradalmi tiz év múlva is pusztán állottak. Ez évben Béla Gál püspök kérelmére kivette a vajdai és más birák hatósága s törvénykezése alól, és a püspök alá rendelé.

Ez arányban gondoskodott Béla a honvédelemről is. A tatár pusztítás korában a várak jó menhelyek voltak: de azokat magánosoknak nem volt joguk építeni. Béla részint engedélyt, részint jószágokat adott magánosoknak e célból, s maga is hozzá látott az építettséghez. Radna, hol a tatárok betörték, várrá alakított, Szentlélek újra felemeltetett, s Filesdet a püspök építeté fel. Az ország néhány év múlva csak mint szomo-

*) in recompensationem fidelium servitiorum ipsorum Siculorum et pro octoginta equis mondja az adománylevél, Urkundenbuch 148. l.

**) Bethlen Elek a német lovagrendről irt munkájában az adományozott faluk neveit Erdélyben keresi – de aligha helyesen.

ru emlékre gondolt a tatárfutásra, de ezalatt más bajok és más viszályok kezdek környezni.

IX.

Béla király 1245-ben ötéves fiát Istvánt királylyá koronáztatta s Tótország vezérévé nevezte ki. Időközben Babenbergi Fridrik elesett s öröksége viszály tárgyává lett a két szomszéd, Béla és cseh Ottokár közt. A stájer rendek nem kis áldozatok fejében István herceget választák fejedelmükké, s midőn a két király háborújának az 1254-iki béke véget vetett, István még mindig megmaradt Stayermarkban, honnan azonban nem sokára magok az ország rendei kergették ki 1259-ben. Az e miatt Ottokár és Béla közt kiütött háboru ez utóbbinak megveretésével végződött, mit béke és Stájerországnak átengedése követett 1261. april havában.

Istvánt atyja másutt kárpótolta. Átadta neki Erdélyt s a kunok birtokait, úgy hogy uralma egész a Dunáig terjedt ki. Ő most királyi czime mellé Erdély fejedelme és a kunok ura czimét ragasztotta. Ez évben még békében birta tartományait, de csakhamar belátta, hogy ez nem volt kellő kárpótlás sem Stájerországért, sem a korábban birt horvát fejedelemségért, mely már 1260. óta*) a király ifjabbik kedvencz fiának Bélának volt birtoka. Szerinte ezen birtok is az elsőszülöttséghez tartozik, s atyjától ezeket is követelte**), s midőn nem nyerte meg, fellázadt.

Béla királyt e tény meggyőzte, hogy mennyire csatlakozott fiában. Midőn nejévé kun hölgyet adott s a kun szállásokat rendelkezése alá engedé, azt hitte,

*) Palugyai a kapcsolt részek története 19-ik l.

**) Jus ducatus a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissemus, mondja István maga. Fehér Cod. Dipl. Vol. V. Tom. I. 104. l.

hogy a kunok állandósítását fogja eszközölni, pedig mind ezzel csak István nagyravágyó terveinek szolgált. A király összegyűjté hiveit, s István is a kunokat és a zendülésre mindig hajlandó urakat – de ezuttal a dolog összeütközés nélkül kiegyenlített. Az anyakirályné János bozsnya püspököt s Gergely perjelt szolítá fel közbenjárásra, s ezek békét eszközöltek*) Pozsonyban a versenygők között. István némely tiszai megyék mellett Fülel várát, s az ország összes só-jövedelmének felét nyerte (1262).

Az ifju király könnyelmű és nagyravágyó természete megfoghatóvá teszi, hogy a béke nem volt tartós. Még ezen 1262-ik évben újra szemben álltak hadjaik, s egymás hiveinek birtokait kölcsönösen pusztíták. Most novemberben Poroszlón kezdtek egyezkedni. István álláspontját jellemzi, hogy ő elébb kunjaival tartott tanácskozást, s ezektől is nyert beegyezést. Nem hiában nevezé magát a kunok urának. De hijában esküdött meg a békére, hijában ígérte meg, hogy sem atyja sem Béla herczeg ellen nem fog fellépni, sőt az előbbenit segitni fogja. Hijában határozák el, hogy az öregebb király nem csábitja és nem fogadja be a kunokat, az ifjabbik viszont atyja németjeit, s testvére szlávjait. A közelebbi évben (1263) megint a réginél voltak, s most a poroszlói egyezkedést a szokoli erősítette meg, mely telve a kölcsönös szeretetnek bőséges ígéreteivel, jeléül, hogy épen ez hiányzott nagy mértékben. S csakugyan a következő évben megint szemben állottak egymással, s a kül segélyre hivatkozást eltíltó szokoli pontok ellenére vad hordák segélye után jártak. „Borzadva hallottuk – írá Orbán pápa – hajdan a tatárok dulásait Magyarországon. De még rettenetesebb hallanunk azt, mire tégedet és fiadat az emberiség ellensége ösztönöz, hogy ő ku-

*) Katona VI. k. 358. l. a királyné levele. De tévednek, akik ezen levél alapján az 1267-iki feketehalmi háborút ez évre teszik.

nokkal, te pedig a lithvanokkal s más pogányokkal készültök egymás ellen”*). A hír igaz volt, csak hogy a pápa levele eléggé korán érkezett a békét köztök helyreállítani. Azonban István az anyakirályné jószágaira terjesztette ki kezét, s az atyjával kötött egyezkedés alapján a királyné beszercei uradalmait, mint melyek az ő birtokterületén feküdtek, lefoglalta. Béla kértére megint a pápa lépett közbe s orvoslá a sérelmet, „Káro-sithat meg-e – kérdező – két ember szerződése egy harmadikat? ... Midőn az örökös király jósága annyi földdel és javadalommal áldott meg, nem illik hogy te anyád, vagy mások jogaira áhitozol”**).

Minden kiegyezés csak ideiglenes volt. Istvánt az sem elégítette ki, hogy az országnak csaknem felét királyi hatalommal igazgatja, hogy saját királyi udvart tart, külön zászlós urakkal bir. Ifju évei daczára lelkében sok volt a megromlottság, s hazájának valódi érdekéről fogalommal sem birt. A csaknem szomszédban levő tatároktól mindig rettegésben tartott ország biztonságával keveset gondolt, s hogy Magyarországnak egyik fele legalább egy időre Kunországgá váljék, annak bűne főként őt terheli. Az 1264-iki kiegyezés után két évig sem az okmányok, sem a történetírók nem beszélnek az atya és fiu közti versengésről. De e hallgatás nem bizonyosága békének, mert a harmadikban már sokkal elkeseredettebben álltak egymással szemben.

Ez idő alatt István egy erőszakos lépéssel elfoglalta Tul-a-Dunát***) s birtokába helyezé magát a követelt,

*) Mind az egyezkedéseket, mind a bullát közli Katona VI. 360, 370, 415.

**) Urkundenbuch 80. De ezen egész levélben egyetlen szó sincs háboru folytán történt lefoglalásról.

***) tunc gerens terre transdanubialis gubernaculum t. i. István, mondja fia László egy 1273-iki okmányban. Urkundenbuch 100. s épen a fenebbi háboruk egyes részleteit adja elő. De másként nem viselhette, mintha erőszakkal elfoglalta.

de meg nem nyert birtokoknak. Ez 1267. elején történhetett: mert István egy megelőző évben kelt okmánya Erdélyt csendesnek írja. A tényt nem lehetett behunyt szemmel nézni s Béla hadakat küld engedetlen fia megzabolázására, s oly végzczállal, hogy őt birodalmából száműzze*). Egyik, kunokból álló csapatnak vezére László vajda és ennek fia Gyula volt. Egy másik dandár pedig Kemény Lőrincznek vezérlete alatt beljebb nyomult az országba.

Nagy volt a rémület István párthivei közt. Sokan elállottak tőle, s Bélánál kerestek kegyelmet. Maga István üzetve, bujdokolva országa legtávolabb eső részébe a Barczaságba vonúlt, s egy, a német rend által épített erős várban Feketeügyben védte magát. „Az üldözések kemény ostorát kell tünnünk, irá az ostrom második napján hunyadi várnagyának, s kevés sereggel védeni magunkat Gyerői Kemény Lőrincz ellen, mig nem segélyünk és szabadulásunk érkezik. Siess tehát hunyadvári hadainkkal, vasas kocsikra tévén a hadi szereket**). De ügyelj, nehogy ellenségeink kezébe esenek.” S valóban a vigyázatra szükség is volt, mert már Erdély nagy része, s a szászok is elpártoltak, István neje az ifju királyné s leányai Patakvárában elfogatván, elhurczoltattak s Béla fia első szülöttségi jogának elvételére gondolt.

De a koczka csakhamar megfordult. István egyik hive Csáky Péter Dévánál megverte László vajdát s a kun hadakat, utóbb a Béla hivei által elfoglalt Borinkát visszavette véres ütközet után. E hadi tény megmen-

*) nos extra regnum voluit effugare ... mondja István Urkundenbuch 90. l. Fia László is említi egyik okmányában ezen indokot.

***) E csata idejét ezen okmány dönti el. Urkundenbuch 87. „apparatis bellicis super totidem cochy jugalibus vehendis bene vasatis,” mint az okmányban eredetileg áll.

tette Istvánt. Erdély és a szászok visszaállottak részére, s most Péter mester testvérével Mátéval István fölmentésére sietett. Kemény Lőrincz csatát veszített, elfogatott, fegyveresen lóháton István elébe hurczoltatott s sok másokkal együtt kivégeztetett. Innen a háboru áttétetett a Tisza partjához, s most már István lépett fel támadólag. A Béla seregeit Ernei bán vezérelte, de a bán elesett, s itt is Csáky Péter győzött. A diadalmas had most a derék sereg ellen fordult, melyet Béla herczeg, Procellin és Henrik nádor vezettek. Isaszeg mellett volt a döntő ütközet. Béla megszaladt, Procellin elesett s Henrik bán két fiával elfogatott. S a sok vérontásnak újra béke lett a vége, s István Tul-a-Dunát s Slavoniát most sem nyerte el *).

Bélát egymásután két kun király követte a trónon. Alig maradt fenn idejéből olyan történeti nyom, mely valamely vigasztalót mutatna, s István minden érdeme Erdélyre nézve Kolozsvár alapításából áll. Idejében és utódja alatt nem a kunok megtérítése volt a főczél, hanem a magyarok elnyomása a kunok által. E sok férfias tulajdonnal bíró nép ostora volt alattuk az ország-, nak. Igaz, hogy Erdélyre nézve a vezérség, mely István alatt a hatalom tetőpolczát érte el, István trónra léptével megszűnt, de annak helyébe fejtelenség, a nagyok hatalmaskodása s a népek harcza lépett. Az olyszerű önállóság emléke nem könnyen vesz ki, s a vajdák, már csak annálfogva is, hogy a herczeg- király utódai voltak, oly nagy hatalomra tettek szert, hogy midőn Kun Lászlót anyjával együtt Finta nádor elfogatta, az egyik erdélyi vajda – rendesen kettő volt – Miklós, hadával szétverte a lázadókat, a másik pedig Mátyus bán, a király nevelőjévé lett.

*) István ez évről sok donationalist állított ki, melyek üldöztetéséről és diadalmairól szólnak, s az ezért való adományozást még atyja is folytatta.

E kor okmányai szomorú képét rajzolják az országnak, s a pápai bullák lázadó mozgalmakról és véres polgárháborúkról beszélnek. A tatárok ellen emelt várak az ország átkaivá, rabló lovagok fészkeivé lettek. Nem is szólva a kunok féktelenkedéseiről, kik úgy viselték magukat, mintha egy ellenséges hatalom földjén lettek volna, egyes dynasták kezdék az országot szétdarabolni. Németujvári Iván Dunántul, István bán az alvidékben, Lóránt ur a Szepességben s Nyírségen Erdélyig csaknem önállólag kezdtek uralkodni, mintha alig tartoznának a magyar koronához. Ugy látszik, hogy a magyar korona is szétdarabolódni készül, mint a német vagy francia volt, melyeknek birtokosai országuknak csak legfőbb hűbérurai voltak.

Semmi nyoma, hogy Erdély a kun király iránt ez időben ellenségesen fellépett volna. Soka sem volt, miután önállósága megmaradt, és a két vajda Máté és László sok kegyelem által csatoltaték az uralkodó személyéhez. De annál nagyobb volt a belviszály. A Szamos mentében, az uton mely Magyarországra visz, s hihetőleg másutt is rablóvárak emelkedtek. Ezeket megfékezte ugyan a püspök s hadaival lerombolá *), de nemsokára saját káptalanját annál nagyobb veszély érte.

A szászok ez időben három dioccesis alá tartoztak: az erdélyi püspöki, a szebeni káptalani s a milkovi kun püspöki alá. Eddigélé az egyházi egyesülésnek minden igyekezete megtört, s a szász püspökség iránt táplált reményeik meghiusultak. Ez bizonyynyal sok surlódást okozott és sok elkeseredésre adott alkalmat. Végre 1277. febr. 21-én egy vasárnapi napon az egytetemes szász hadak Alárd fia Gaan vezérlete alatt**) megrohanják

*) Urkundenbuch 128. l.

**) Kemény Not. Cap. Alb. egy 1309-iki periratból I. k 22. Ezenkívül még négy okmány szól ezen támadásról. Urkunden-

Gyulafehérvárt. A véletlenül meglepett város és egyház alig tudá magát védelmezni. Az archidiaconus, a kánokok nagy része, mintegy kétezer ember s számos harcos felkonczoltattak, az egyház az odamenekültekkel együtt felégettetett, kincsei elraboltattak. Sőt a környékbeli egyházak is hasonló sorsra jutottak. A tettesek még ez év 24-én a Budán zsinatra gyült egyházi férfiak által egyházi átok alá vettek ugyan*), de Fehérvár nehezen épülte ki a szenvedett csapást, még 1282-ben is igen kevesen lakták s a templom felépítéséhez is csak 1291-ben fogtak, habár már korábban beboltoztatott. Magok a püspöki jószágok is annyira el voltak néptelenedve, hogy egyik püspöki falu Tasnád egy főur falvát Siódet megrohanta s lakosait erővel elhurczolta 1281-ben.

De ez elnéptelenedésnek más okai is voltak, jelesül belzavarok, melyek László királyt egy újabb fogság kiállítására kényszeríték**), s a megújuló háborúk. A kunok kihágásai türhetetlenekké váltak, s úgy látszik, hogy maga a nemzet próbálta őket fékezni, a király nélkül vagy tán ellenére is. A fogság annyit csakugyan használt Lászlónak, hogy azután a kunok megfékezését nem gátolá. Ezeknek szállásai a harcos és nomád nép-

buch 113, 127, 135 és 172. l. A vérengzés oka, mint Teutsch írja Archiv des Vereines I. 26. l. az volt, hogy ezen Gán apját Alárdot a fehérvári püspök megölette.

*) Az illető okmányt, melyen azonban csak hó és napszám van, év nélkül kiadta Kemény Not. I. 97. V. ö. Urkundenbuch LXXII. Az évszámot gróf Kemény hibásan gyanitá 1291-nek. Hogyan mehetett volna véghez a kiátkozás oly későre?

**) Hornek szerint Petznél Script. Rer. Austr. I. 1098. Lóránt erdélyi vajda fogta volna el. Ha Lóránt volt az, a ki elfogta, az nem az erdélyi vajda, hanem a szepesi ur Lóránt volt, ki utóbb a László ellen folytatott csatában elesett. (Fejér V. 3. 274). Lóránt erdélyi vajda 1282-ben jelenik meg az okmányokban, s többnyire úgy mint a László kegyencze, ki bizonynyal ilyen tettét egy félév alatt nem nézte volna el.

nek bizonytalan lakhelyül szolgáltak, melyet ők könnyűszerrel változtattak. De egy korona alatt egy rendezett állam, s egy hordaszerkezetű uralom oly ellentétet képeztek, melynek káros következményeit még egy oly sülyedt embernek is, mint László, be kelle látnia. Ezért tett próbákat a kunok államszerkezetét a magyarhoz idomítani. Az már annyi elnézett féktelenkedés után nem ment könnyen, s Oldamur vezérük alatt ellenálláshoz s szükség esetében kibujdosáshoz tettek készüléket. Az 1282-dik év nyarának végén összegyűjtött zsákmányokkal Hód tavánál táborba szállottak, de László által megverettek. A vert had most Erdélyen át, hol Rolánd vajda akarta utját elállani, átkelt a havasokon, saMoldvában tanyázó nogáji tatárokhoz menekült. László utánok nyomult addig – mint maga mondja – a hol még ősei közül senki sem járt, hogy őket visszatérésre kényszerítse.

Egy veszteség azonban nem törte meg még a kunokat, s minthogy belátták, hogy magukban gyengék, a moldvai tatárokkal szöveteztek. Pusztításainak leginkább Erdély volt kitéve. De 1285-ben egészen Pestig hatoltak, s roppant zsákmányt gyűjtöttek össze. Visszatértükben Erdélyt prédálták fel – Kolosmonostor, Besztercze, Toroczkó környéke szenvedett ezuttal legtöbbet. Az ország felvidékét pusztító horda kivitte zsákmányát, de az, mely a székelyföldön át akart hazamenni, sokat szenvedett. Az aranyosszéki székelyek mindjárt Toroszkónál szétverték egy hordát, míg egy másik csapat Gyergyóban lón feltartóztatva.

Mintha nem lett volna elég baja az országnak a rakkonczátlankodó kunokkal, László a hordák maradványait letelepíté. Az ország örökös apró csaták színhelyévé lett: tatárok, kunok, rabló lovavog s egyes hatalmasok egymással és egymás ellen. „A városok – mond Turóczy – elpusztultak, a falukat leégették; a békés egyetértés semmivé lett, a gazdagok szegényekké, s a

nemesek nyomoruságukban parasztokká lettek.” A pápa beavatkozása, s az eszköz melylyel e bajokat orvosolni akarta, t. i. keresztes had hirdetése, épen ellenkezőt szült, mert ezek is csak úgy, mint a kunok, rabolni, pusztítani kezdtek. A háboru, mely keresztesek és kunok közt folyt, már-már országossá lett, s színhelye főként Erdély volt, hol maga a király is megjelent 1288 és 1289-ben. Itt egy had élén Péter erdélyi püspök elfogta Árboz kun urat, a király anyai rokonát, két unoka öccsével s a velök tartó Mojzes erdélyi vajdát. László e miatt visszavette tőle Kolozsvárt és Fehérvárt, utóbb azonban kiegyezett a püspökkel Kis Ápoldon sept. 1-én, s a kereszteseknek Bereczán nov. 4-én bűnbocsánatot hirdetett. De süker nélkül. Mert végre is fegyverrel kelle azokat szétvernie. Ugy látszik, hogy a székelyek vele tartottak, mert kevéssel a bűnbocsánat hirdetése előtt azokat Aranyos-szék birtokában megerősítette.

Egy fél év mulva 1290. jul. 10-én kunjai meggyilkolák.

X.

László uralkodása alatt egy Erdélyt mélyen érdeklő változás vette kezdetét. Az okmányokban úgy nevezett Havaselvében, melynek egy része koronként a magyar koronához tartozott, s melynek területén nevelte a német lovagrend birtokait, új uralom kezdte alakulni, mely a bessenyők, kunok, tatárok megritkulása után Erdélyből kapott bevándorlókat.

Az, mi innen az Olton feküdt a Dunáig, külön Szörényi bánóság volt s a határórzéssel megbízott magyar tartományok egyikét képezte. Tul az Olton egy két kenézség ismerte csak el a magyar korona fennhatóságát, melyek a magyar királyoknak rendes adófizető és hadköteles hűbéresei voltak*). Egy ilyen kenéz Lythen mind-

*) Fejér Codex Dipl. IV. l. 449. a johannitáknak adott adománylevelében.

járt László trónra léptekor, használva a király kiskorúságát, fölzendült és függetleníté magát*). De azon szándékát, hogy a havasalföldi népeket egy független állammá egyesítse, Sóvári György mester diadala meg-
hiusítá. Ő maga elesett s testvére Barbáth a fogságból nagy összeg pénzért bocsáttatott szabadon. Ettől fogva egy ideig maradt minden a régiben. László uralkodása végén azonban, Radul Negrowod egyike a fogarasvidéki kenézeknek, ki Fogarast és Omlást birta, az oláh krónékák előadása szerint családja s oláh és más népek kíséretében felkerekedett és Oláhországba vonult, hol a Dombovitzá mellett letelepedvén, Kampelungot alapítá. Az egész ország meghódolt neki. E ténynek magára Erdélyre nézve is fontos következményei voltak.

Az árpádházi magyar királyok a meghódított nemzeteket nem nyomták el. Foglalási háborujok nem volt irtó s politikájukat a legyőztek megnyerésére irányzák. S Erdélyben e részben annyival kevésbé tettek kivételt, mert ez az anyaállamtól a természet által elválasztva, azzal teljesen összeolvasztva soha sem volt. Mig ez országot Töhötöm családja igazgatta, a nemzetiségi szerkezet nem nehezedett a legyőzettekre kiállhatatlanul. Gyula, Kean és Ochtum legyőzetése után Erdélybe is behozta szent István a várszerkezetet. De ez még csak katonai s nem politikai institutio volt: azzá csak egy pár század múlva kezdett fejlődni. Az ország lakosai oláhok és szlávok voltak a hódításkor – tudjuk Anonymusból. Mi történt ezekkel 1003. után?

Az oláhok államéletéből az első pár század alatt vajmi keveset tudunk. Egy-egy oklevél egyes helyein emleget különböző jogkörrel bíró kenézskéket, s meg nevez egy-egy kenéz-földet, egy-egy kenézt is. Magyarországon s Erdélyben e kenézskégek mindenütt oláhok

*) Fejér Codex Dipl. V. 3. 275. l.

s magok a kenézek is oláhok. Egy világos csak: hogy nem volt magyar institutio s nem szent Istvántól vagy valamelyik utódjától eredt. Maga a szó is szláv, s jelent urat. A honfoglalás előtt több oláh uralom volt Erdélyben s a határos megyékben, melyeknek vajdái kenézek által igazgatták tartományukat. Addig ezen kenézekből minden kitelt, épen úgy mint a comesből a főispántól az udvarbiróig mindenféle ispán.

A Magyarországhoz csatolás szükségkép változást vont maga után. A várszerkezet nem türt meg csak katonai szempontból sem független kenézségeket. De el sem törölte azokat: magához idomítá épen úgy, mint a nemzeti szerkezetet. A név megmaradt: de a hatáskör csorbult. Néha egy falu, néha egy uradalom volt egy kenézség, vagy a vajda, vagy a főispán, vagy a földesur alá vetve. S innen van, hogy egyik kenéz egyenlő volt a törvény előtt a nemessel, anélkül, hogy maga nemes lett volna, mert ha nemessé lett, kivétték a kenézségből, másik egész uradalmat bir, kivétték az adó, vármunka s más szolgálat alól, de fizet a királynak vagy vajdának valami csekélységet a földesuri jog elismerése fejében, s viszont másik hadászati kötelességeket teljesít. De mindenesetre vagy fizettek, vagy szolgáltak, vagy mindkettőt teljesítették. Egyik másik kenéznek több vagy kevesebb hatásköre volt az uradalomban, s néha a kenézség örökülővé lett épen úgy, mint némely gerébség (comes, gróf) a szászok közt. A fejedelmek vagy vajdák kiváltságokkal látják el, s gyakran tetemesekkel, de oly kivételesekké, mint a szász vagy székely ispánokat nem, teszik. Olykor zendülést támaszt egyik másik kenéz, de leveretik. A kenézség még ez esetben is megmarad, hanem urat cserél, ki hivebb legyen. Gyakran terjeszkednek, betelepítnek elnéptelenült helyeket, erdőket irtanak ki: de ily esetben is kenézek maradnak.

Magyarországon a nyugoti megyékben, Erdélyben igen sok helyt a magyar megyékben, a szászok s még

a székelyek közt is találunk kenézségeket. De ezek nem egyformák. Olyan helyeken, hol tömörebb az oláhság, nagyobb erővel jelennek meg. Fogaras vidéke – mely legrégebben mint bolgárok, utóbb mint oláhok földje említetik – ilyen kenézségekből állt. A havasalföldi részekben is látunk kenézségeket. Déva és Hunyad környékén, Zarándmegyében, Fehérmegye nyugoti részein, Kővár vidékén sok kenézség fordul elő: s leghatalmasabbak voltak Lupsán s az akörüli helyeken, hova állandó telepedés végett legkevesebbé hatoltak a magyarok.

Kétségtelen hogy a kenézeknek a megyei szerkezet megszilárdítása előtt nagyobb hatáskörük volt, mint azután. Viszonyuk ennek alapján, bármilyen volt is a koronához vagy földesurhoz, mindenesetre függő volt. Oly idő, melyben nem volt nehéz kiváltságokat nyerni, vagy kiváltságos állásra tenni szert, kedvezett fennállásuknak. S maga ezen körülmény is elegendő volt, hogy az oláhságot mint nemzetiséget fenntartsa. Az emberiség természetében fekszik, hogy egy megragadott institutiót fejleszteni óhajt. Nem történt más a kenézekkel is. S mennyivel elnézőbb volt az Árpádok uralma, annyival buzgóbb volt azoknak vágya is. De az alkotmányának bizonyos megadott formáin túl nem mehettek. Tán azon példa, hogy egy önálló szász ispánság alakul, buzdíthatta őket, hogy egy önálló kenézség alapítására törekedjenek, biztos támaszt vélvén ebben feltalálni minden elnyomás ellen. Lythen vajda kísérlete aligha volt egyetlen Radul Negrowod kiköltözéséig. Bizonyosan ezt túl az Olton annak belátása vitte, hogy ott terveit több sikerrel viheti ki. Hihető, hogy magános sérelmek, elnyomási kísérletek még ösztönözik őt. Oly uralkodás mint a Lászlóé, tág kaput nyit minden erőszakra, s oly időben a kivándorlás sem szokatlan tünet. A Radulét hihetőleg a folytonosság s tömegesség tette feltünővé*).

*) Erdélyben a kenézségekről egy önnálló munka jelent

László uralkodása utolsó szakában, egymásután két évben volt Erdélyben, 1288-ban és 1289-ben. Bizonyítással erős zavarok voltak ez országban, s nemcsak a keresztes had, mely erősebben az utóbbi évben dult és nemcsak a főurak s rabló-lovagok erőszakoskodása, – mely alatta meg nem szűnő volt – olyanok, melyek igazolnak oly tömeges kiköltözést.

S ime harmadik Endre, az utolsó Árpádház alig hogy annyira mennyire biztosítá trónját, néhány havi uralkodása után, 1291-ben Erdélyben van. Nem volt közönbös előtte, hogy megtartsa e tartományát, mely az utolsó zavarok alatt elszakadási hajlamot nyilvánított. Nagy súlyt fektetett rá, hogy ez ország mellette legyen a pápa igyekezete s versenytársai ellenében, kik mindenestre félelmes ellenségek voltak. S ezért kiváltságlevelek osztogatása és megerősítése által igyekezett mindenkit megnyerni. De mind ez még nem indokol oly sürgető megjelenést.

Egy 1291. márcz. 11-én Gyulafehérvárt kelt okmányban maga mondja el leutazásának valódi célját. Székesfehérvárt febr. 22-én kiadta a koronázási okmányt*) s ebben az ország jogait, kiváltságait – s ezek folytán névszerént és külön az erdélyi szászokét is – megerősíté, Erdélybe jön s Gyulafehérvárt márcz. 11-én a nemesekkel (azaz magyarokkal), szászokkal, székelyekkel és oláhokkal országgyűlést tart, melynek feladata – ő mondá – az erdélyi államszervezet rendezése volt. Ez okmány első nyoma a külön erdélyi gyűléseknek, melyek aztán több ízben tartattak, de a

meg 1846-ban, melyet gróf Kemény bíralt a Kurz Magazinje II-ik kötetében.

*) Quod cum ... apud Albam in loco nostro cathedrali, fuissemus coronati, habita congregatione generali stb. Tehát nem az erdélyi Fehérvárt volt, s az erdélyi gyűlést megelőzte. Urkundenbuch 159. l.

melyekben többé az oláhok mint testület vagy mint tagjai a gyűlésnek nem jönnek elő. A gyűlés végzéseit nem maradtak rájuk: az maga képes volna Erdély egész beléletére világot vetni, s így határozottan azt sem tudhatjuk, hogy mi része volt abban az oláhoknak. Hihető, hogy összefüggött a Radul kivándorlásával, s annyival inkább, mert tudjuk, hogy a gyűlés folyama alatt Ugrin mester panaszt tett a királynál, hogy az ő fogarasi és szombathelyi birtokait elfoglalták. Hogy kicsoda? – az nincs megemlítve, de Radulról tudjuk, hogy a Fogarasföld ura czímét czimei közé felvette. Nagy hihetőség van benne, hogy e gyűlésnek egyik feladata volt, a jogok és kiváltságok biztosítása után, a szászok és oláhok kivándorlásait, – kiket Havaselvére nagyszerű kiváltságokkal csábitottak – meggátolni, s hogy a megyék, székelyek, szászok és kenézek egymáshoz s a magyar koronához való viszonya rendezteték. De ez volt az utolsó pont, hol a kenézség politikai nyommal bírónak tűnik fel. Az idő és viszonyok már aláásták azt, s ezentul egész megszűnéséig mindig a hanyatlásnak egy-egy újabb stadiumán tűnik fel. Sőt határozottan mondhatni, hogy az anyaállam gyűléseiben része nem volt soha. Midőn egy évvel utóbb 1292. jul. 29-én országgyűlés tartatik, az egyházi és világi főurakon kívül a magyar, székely, szász, kun nemesség is megjelenik azon*), – de az oláh, mely az erdélyi gyűlésen mint nemzet szerepelt, itt nem volt képviselve. Sőt Endre alatt utóbb is 1298-ban, midőn a koronázási okmányban megállapított alkotmányi pontok újakkal lőnek megszorítva, az országgyűlésen megint látjuk a székelyeket és szászokat**).

*) Urkundenbuch 181. l.

***) Fehér Cod. Dipl. VI. 2. 131. l. Kovácsics Suppl. I k. 91. lapja nyomán. Igaz hogy ez okmányban *singulis saxonibus* áll *siculis saxonibus* helyett nyomdahibából. E hibát már gr. Kemény József észrevette Árpádia 1834. 90-ik l. Bedeus azonban Ver-

Az utolsó Árpádházi király alatt az alkotmányosság Magyarországon nevezetes lépést tett előre. Önekie valóban nehéz küzdelmei voltak: a pápával, versenytársaival, a féktelenkedő nagyokkal, kik elődei alatt dynastákká nőttek ki magokat, és az árulókkal. Ily esetekben a korona egyes jogainak átengedése oly jelenség, mely minden alkotmányos nemzet történetében előfordul, sőt az alkotmányosságnak előállítását lehetővé teszi. Szerencse még, hogy a szétszakadni készülő uradalmakat, Slavóniát, a Németujvári, Brebiri, Trencsényi grófok birtokait, melyek már is egy-egy hűbéres uradalommá kezdtek kinőni, meg tudta a korona alatt tartani.

Magában Erdélyben is egy veszélyes forradalmat kelle levérnie. Gyakori eset, hogy a királyoknak zendülő nagyok által rájuk mért fogságot kelle kiállani: maga Endre is állott ki ilyet. Azután Roland vajda kelt fel ellene. E férfiú 1282. óta viselte az egyik vajdai tisztelet, miközben László alatt Mózes, Endre alatt pedig Lászlót, s utóbb 1295 óta egy Bors Györgyöt találunk mellette a vajdai széken. Roland a kun királynak rendületlen hive volt, de az utolsó Árpádház alatt benne is feltámadt a vágy Erdélyt függetlenné tenni. A vajdai hatalom tág köre kedvezett az ilyen kísérletnek, s Roland fegyverre kelt. De az erdélyi főurak egyike Gyerőfi Miklós segélyével Endre leverte őt s minden birtokait 1297. január 3-án ezen Gyerőfinek adományozá*). S ezóta az erdélyi vajdai széken újra László a püspök testvére ült, bár utóbb Rolandnak is

fassungja 22. l. ragaszkodik a hibához – de nincs igaza. Azon évben, melyben az ő munkája megjelent, jött ki a Cod. D. VII. 5. kötete, melyben először tétetik közzé ama 1292-iki országgyűlés tanúsító okmány, melyben épen úgy, mint a 98-ikiban, székelyekről s szászokról van szó.

*) Urkundenbuch 198. l.

megkegyelmezett*) Endre, sőt halála után a királyné tárnok mestere volt

Roland vajda leverése még nem szüntette meg nagyra-vágó dynasták azon törekvését, hogy Erdélyt önálló uralommá alakítsák. Nem sokkal Endre halála még nagyobb és veszélyesebb ilyenmü mozgalmak támadtak, melyek nyilvánvalóvá tették, hogy az anyaállamra nézve is mily káros az Erdélynek adott önállóság.

XI.

Az Árpádházból származott királyi család férfi ága III. Endrében kihalt. A nemzet sokat köszönhet annak: a vezérek elfoglalták s megtarták a hazát, a királyok az ázsiai intézvényeket európaivá változtatták, kibéki-tek az új országot nyugottal, megvetették megmaradásának és fejlődésének alapját, megszorították lakosságát, rokoni kötelékekbe léptek elismert dynastiákkal, megőrzék függetlenségét a három legnagyobb európai hatalmasság ellen, a pápa, német és görög császárok ellen, kik néha együtt, néha felváltva hűbéresekké akarták tenni az új keletü hatalmasságot.

Mit köszönhet Erdély különösen e háznak? Első és legtermészetesebb feleletnek látszik: mindazt, mit az anyahon. S mégsem mind azt. Az Árpádék azon természetes politikája folytán, hogy az országot kelet és dél felé terjeszszék, szükségkép legelőször Erdélyt kelle meghódítaniok. Sitt mindjárt találkozunk a ponttal, mit nem köszönhet annak, t. i. hogy be nem olvasztaték. Ez azonban némileg a viszonyok kényszerűsége miatt történt. Csaknem egy századig kelle megtartásáért küzdeni, s ez szükségessé tévé, hogy a vajdaság több önállósággal birjon, mint akármelyik megye, hogy a székelység

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 53. 1.

egy külön határőrvidéket alkosson, s hogy a magyar megyék alsó része is német határőrökkel telepíttessék be. Nem csak távolsága, de szomszédságai is gyakran rögtöni intézkedéseket tettek szükségessé. Egész délt határőr-bánságok szegték be: a szőrényi, macsói, kevei, s maga a siculi de Vág is ilyesmire mutat: mert e név székely egyenesen határőrt jelent. Azon bánoknak olyanforma hatásköre volt mint a vajdának, több pl. mint akár a dunáninneri, akár a dunántuli nádornak, s egy 1261-iki okmány Erney erdélyi bánról beszél, míg egy más ugyanazon évbéli okirat szolnokmegyei vajdaságot emleget. Átalán ez időben sok volt a czimezésekben a szabálytalanság, s arra mindent nem építhetni.

Bizonyynal ezen kényszerűség okozá, hogy Erdély eleinte két, s utóbb az Árpádék uralkodásának harmadik századában, három egymással össze nem kötött területre volt osztva: magyar, székely és szász földre. Mindeniknek volt külön feje, egyik sem rendelve a másik alá, de kik közt mégis első és leghatalmasabb volt a vajda, mert csak ez tartozott a birodalmi zászlósok közé. Az anyaállam törvényei csak annyiban voltak ezekre nézve kötelezők, mennyiben nem ütköztek össze az ország statútumaival, milyeket minden nemzetnek joga volt külön is alkotni, a szászoknak a királyok által adott kiváltságaival s a székelyeknek ősi, senkitől sem nyert, de kétségbe senkitől sem is vont intézvényeivel. Az, hogy kettőnek e nemzet közül határőrzés volt kötelessége, csak biztosítékul szolgált a különállásnak, mert a folytonos hadilábon állás a dolog természete szerint feltételez ilyesmit.

A magyar törvényhozás leginkább a megyéket kötelezte, melyek itt is egy-egy várnak központját képezték. Az Árpádfiak háromszázados királykodása alatt a várszerkezet állott fenn, s midőn ez hanyatlásnak indult, akkor is felélesztése czéloztatott mindig. Ez ország szét-

daraboltsága mellett két, utóbb három részlet alatt kétféle hadsereget állított ki: a vajdaság s az örvidékek seregeit. Az első állott várnépből, egyházi férfiak és főurak sergeiből, melyek az ország határain belül a vajda vezérlete alá rendeltettek, de midőn Magyarországra vonultak, a balszárnyan (Slavónia bánja a jobban) állították fel. A harmadik század folytán már hatalmas uradalmak kezdenek alakulni, banderiumok válnak ki, melyeket az Anjouk már nem sok idő múlva szerveznek. A püspök rablóvárakat vesz be, s némely nemes csatát folytat ellenségeivel, más zendüléseket ver le. A várak eredetileg a királyi voltak: Erdélyben e részben is kivételes helyzet volt. Hordák ellen legbiztosabban használhatták menhelyül, s ezért a királyok építésöket kevésbé ellenzték mint másutt. Már a tatár dúlás előtt behálózott faerődökkel, tornyokkal, templomkastélyokkal, melyek közül utóbb sok kővárrá lett, s némelyik fészkévé egy-egy rabló lovagnak. A törvények, melyek megengedék, kedveztek emelkedésének, a melyek tilták, itt többnyire érintetlenül hagyák úgy, hogy a három első századból okmányilag 43 mutatható ki – bár kétségtelenül több volt*). És e várak is a honvédelemnek egy nemét képezék, főként az örsegeken.

A székelyeknek hadi szerkezete merőben különböző volt a megyékétől. Rendeltetésök határőrzés. Minden székely született honvéd volt, egyenlő a magyar nemes-sel, ki nem fizetett adót s nem terheltetett más munkák és szolgálatok által, mint melyeket a végvárak építése és jó karban tartása követel. De ezt is hihetőleg jobbagyaik hajták végre. A nemzet első felosztása is merőben katonai volt: lófő azaz lovas, darabant azaz gyalog. A többi rendek utóbb támadtak. Néhány család kivált s

*) E felszámításban – mely a Müller Fridriké – benne vannak a várdák is.

vagyonossága, érdemei folytán nevezetes befolyást gyakorolt, mig nem előkellő renddé lett – de ez nem zavarta meg ezen sajátos katonai respublicát, melyben minden nem és minden ág, minden teherben és minden javadalomban egyformán osztozott anélkül, hogy a rangfokozatot kétségbe vonta volna. Egy századokon át tartó nemzeti szerkezet volt ez, mely megtöretéséig fenntartotta magát zavartalanul, még miután a nemzetségek tulajdonjoga helyébe az egyeseké lépett. A birtok adta a rangot, mert az határozta meg a hadba mehetes minőségét. A minő helyet foglalt el itt, olyannal birt othon is, a mely hely a hadban megillette, az volt az övé a pogány világban az áldozatoknál, utóbb az Isten házában is, tanácskozásoknál, hivatalokban, mely váltakozott nemek és rangok szerint.

A nemzet élén a királyok által kinevezett ispán állott. Ez volt feje az összes határőrségnek, tehát a székelyeknek és szászoknak, miglen ezek egy részét az Andreanum saját ispánnal látta el. A többiek még azután is hatósága alatt maradtak, s háboruban zászlója körül gyülekeztek. A székelyek közt nem volt várszerkezet, s a várak a király hatósága alatt állottak, ki, vagy vajdája, azokat várnagygyal, mig a nemzet a szükséges személyzettel ellátta, s így a királyi jog alól sem voltak kivéve. A szászoknak hasonló váraik, épen mint ezek, királyi birtokok voltak, de azok saját birájak felügyelete alatt állott, ki annak megvédését vezette.

A határörködésen kívül részök volt az országos háborukban is. A szász ispán, ha nem határőrzésről volt szó, 50-től 500-ig terjedő dandárt vezetett – a székely ispán természetesen sokkal tetemesebbet. Mindkét népet látjuk a magyar király külső háboruiban is. Az olyan támadást, mint Manuel 1165-iki görög pusztítása magok intézték el, de már III. Béla alatt a császárt az iconiumi szultán ellen egy erdélyi had segíti Leusták vajda vezérlete alatt, s többen vitézségeikért adományokat is

nyertek. Endrét a keresztes földre szászok is kísérték, fia IV. Béla pedig egy okmányában említi, hogy a bolgár császárnak – tudjuk, hogy I. Asan ilyen címmel élt – tetvére Sándor Szoboszlai Bagomért a székelyek ispánját és vezérét elfogta 1235-ben. Az ilyen dandárokat mindig az illető ispánok vezették, s számok attól függött, hogy ki és hol folytatta a háborút.

Mindenik nemzet egymástól függetlenül igazgatták, s mindenik saját statutarius joggal birt. A vajdaságban e mellett a magyar törvények divatoztak, s László és Kálmán decretumai, Endre aranybullája itt lényeges módosulásokat vontak magok után. Nem a székelyek, s nem utóbb a szászok közt: még az oly lényegbe vágó sem, mint a Kálmáné I. k. 20 art, mely a fiui ág öröklését s a koronára visszaszállást rendeli el, vagy az Endre-féle quartalitium – mert a fiscus a székelyeknél soha, még nota esetében sem örökölt, a jószágok csak a fiukat illették, ezek kihalása után a leányokra csak mint fiuleányokra szállott, s viszont ezeknek megint csak fiaira, teljes kihalás esetében pedig a szomszédokra szállt, a szászoknál pedig saját szabadságaik és szokásaik szerint fiu nem lételében a leány s férje örökölték *).

Mindamellett volt a három nemzetnek közös érintkezési pontja, a tartományi gyűlés, melyen együtt tanácskoztak. III. Endre előtt ugyan még ilyennek nyomára nem akadtunk, de ezen példa, bármily sürgető szükség által indokoltaték, aligha volt egyetlen, már csak azért is, mert Endre trónra lépte után röviddel tartaték meg. Ez egyen a király elnökölt: máskor mi volt szerkezete, nem tudjuk. Utóbb a vajdák voltak elnökei, természetesen, mert a hivatali rangfokozatban is ezeké volt az elsőség.

*) Urkundenbuch, egy ilyen esetről szóló okmány van közzölve a 180-ik l.

A megyéknek rendszeren két vajdája volt, kik közül egyik többnyire a királyi udvarnál tartózkodott. A király tetszése szerint nevezte ki, akárkit a három nemzetből, vagy magyarországit is. Sokszor más ispánsággal volt összekötve, s már az Arpádék uralkodása vége felé legtöbbnyire a szolnoki ispánsággal voltak felruházva, mint a mely hivatalával roppant uradalmakat nyert. Ezen kívül is tetemes bevételei voltak szép és terjedelmes uradalmakból, melyek koronként változtak, a vajdai adóból, némely korona-illetményekből, mint a Maroson kivitt só vámjának egy harmadából (a más kettő a királyé volt) törvénykezési jövedelmekből.

Helytartója volt a királynak, kinevezte az alvajdákat, kiknek száma változott, végrehajtá a törvényeket, vezette a nemesek gyűléseit, felügyelt az államjövedelmeknek kezelésére, a királyi várakra, az ország biztonságára, azonban a határszéli őrködés a székely ispán kötelessége volt, s csak később tartozott az ő körébe. Törvénykezési hatásköre többféleképp volt korlátolva: ki voltak alóla véve a püspökök, apátok birtokai, néhány uradalom, s minden egyházi ügy. A szászok és székelyek e részben is saját ispánjaik alatt állottak, s a legtöbb város különös kiváltsággal láttatott el. Van eset rá, hogy király is elnökölt a vajdai táblán, valamint arra is, hogy az erdélyi hadat nem ő vezette: de mind ez kivétel volt.

Az alkotmány különbsége semmiben sem tükröződött oly élesen vissza, mint az adórendszerben: itt még találkozási pontjok sem volt. Azonkívül, hogy a legrégebb időkben nyest,- medvebőr-fizetésnek is vannak nyomai, a megyék a magyarországi adónak majd mindenféle nemeit: a kamarai nyereményt, huszadot, asztaltartási, vendéglési adót fizették, oly módon mint az anyaállam. A székelység adómentes volt, kivévén az ökörbélyegzést, mely a király trónra lépte, házasodása, gyermeke születése alkalmával adatott, még pedig természetben

s melyből egy tized az esztergomi érseknek adatott. A szászok az Andreanum óta egy összegben fizették le adójukat az 500 girát, melyet magok vetettek ki magok közt s magok hajtották fel birtokaránylag. De kamarai nyeremény alól csak különös kiváltsággal vétettek ki. A szászság azon nagyobb fele, mely nem állott a nemzeti gróf alatt, az Andreanum előtt a többiekkel együtt, azután a kiváltságolt földtől elválva adózott. Ezek, bár a székely ispán alatt állottak, adózási tekintetben nem ennek, hanem a vajdának hatásköre alá tartoztak. A III. Béla korabeli jövedelmi kimutatás egy összegben említi fel adójukat, de daczára ennek, épen úgy mint a magyar megyékben, különös kötelezettséggel terhelt helyekre is találunk: pl. Katzendorf a királyné számára macska bőröket szolgáltatott. Az oláhoknál*) – bizonynyal a kenézségekben – kik mint szakadárok tizedet nem fizettek, különös adózást találunk, marháikból s disznóikból részt fizetnek a királynak.

Az egyházi szétdaraboltság sok surlódást okozott. A sok kivételes egyházért, a sok külön dioecesisért az erdélyi püspöknek kárpótlása volt ugyan később Máramaros s az ugoicsai uradalom: de ennek sokáig szegényes állapotja volt. Kezdetben nem birt többet hat falunál, melyek a tatárdulás alatt tönkre mentek, s még a kanonokok eltartására sem voltak elegendők. Az Alard fia rohama után azonban rendkívül kezd gyarapodni s a XIII-ik század végéig régi uradalmihoz husz falut szerez. Főként a szászokkal volt a püspököknek és káptalanjának sok baja, kik folytonosan azon munkáltak, hogy magokat külön püspökséggé constituálják, s egyesüljenek a szebeni dioecisissel és ezért a tizedet sem örömetst fizették, hanem inkább egy összegben alkudtak meg, mint 1282-ben a medgyesi dekánság a

*) Fejér Cod. D. IV. 3. 133. 1. Ezen adó volt a quinquagesima, s egy tizede hasonlólag az esztergomi érseknek adatott.

tized három negyede iránt. De a kerzi cistercita apátság alapítása III. Béla által, s az egresinek erdélyi jószágokkal dotálása is csonkítja a püspöki területet, valamint az egyházi fegyelemre kártékony behatást gyakorolt az idők vadsága, annyira, hogy a papok meggyilkolása nem ritka eset, s még a kanonokok házassága sem szűnt meg teljesen.

Az építészet fejlődése a keresztyén vallás behozatalával s a szomszéd pogányok támadásaival szükséges kapcsolatban állt. A kettő együtt működött annyira, hogy gyakran vár és templom is biztossági intézetek, mert maga a templom is erőd, sőt olykoron második, belső váracs. Az egyház többnyire a helység legmagasabb helyére épült, hogy tornyából messzevidéket belehessen látni: mert a harang nem mindig imádkozásra, igen sokszor fegyverre hívta fel a lakosokat. Ilyenkor a helység lakossága a templom kökerítése mögé vonult: mert előbb lettek átalanossá a kőtorony és kökerítés, mint a kőtemplom. Rogerius mesternek még a tatárjárás korában is a feketéllő fedetlen kőtoronyok voltak kísérteties kalauzai. Ez időben hát tulnyomó volt a fatemplom. S ez természetes is, mert magát az első szükségletet akkor, midőn magok a házak, sőt várdák is fából voltak, kielégíté e faépítmény, és volt az új hiveknek imádkozási helye, melylyel a pogányoktól különválásukat jelezheték. De a mint gazdagultak a helységek, támadtak kőtemplomok, s feltűnőleg nagy számmal a XII-dik és XIII-dik században, s már nemcsak plebániák, hanem klastrom-templomok és néha hegyek ormain a fellegek szomszédságában. De ezen időknél fennmaradt építészeti emlékei kivétel nélkül a roman stílhez tartoznak.

A keresztyén világban sokszor együtt jelennek meg a szerzetesekkel a jótékonyági intézetek, ispotályok. Hihető, hogy a keresztes hadak folyama alatt az új bevándorlók közt már alakultak betegápoló intézetek, de

történeti nyomokra csak a XIII-dik században találunk. Itt a keresztesek rendje volt elterjedve, s egy házuk említették Tordán, hol 1276-ban Veselini Jakab volt előljárójuk. A rend 1292-ben Szebenben kap egyházat, mely már azonban régóta kórházul használtatott, s szegények, betegek és nyomorultak ápolásával foglalkozott. Három évvel utóbb a beszercezi kórházról is történik említés, midőn Péter erdélyi püspök egy falut ezen kórház kormányzósága alá bocsát.

Az ország lassu felvirágzása épen a viszonyok következménye volt. Az Árpádék háromszázados uralma alatt egyes helyi szerencsétlenségeken kívül két nagyobb országos csapás érte Erdélyt: a kunok dúlása az első században, mely annak alsó részeit, a tatárdulás a harmadikban, mely az ország közepét tette néptelenné. A nem keresztyén nemzet keresztyénné erős küzdelmek árán lesz, a nemzetségi birtok lassan válik magán tulajdonná, s az ázsiai és európai miveltség közt nagy határfal van. Ennyi akadályt kelle a magyar királyoknak legyőzni.

Idő telt, míg a sátorokból faházak, a szállásokból városok alakultak. A megyékben – a székelyek a magyarok bejövetelekor rendezett állammal, várakkal birtak – mindent elől kellett kezdeni, mert a római miveltségnek nyomai is eltűntek. A királyok sok bölcseséggel hajtották végre munkájukat. Telepítéseik rendszerrel és eszélyesen történtek: bányászok a só-, vas-, ezüst- s aranybányákhoz Dézs, Torda, Kolos, Toroczko, Radna aknáiba, szállóművesek, Krakkó, Igen s más bortermő helyekre, tömeges bevándorlók a kipusztult vadonokra, s iparosok mindenfelé. II. Endre alatt már hajózata volt a Maroson és Olton, mely sőt szállított és árut hozott be, a városok kereskedelmi és vásári szabadalmakkal láttattak el. A tatárfutás mindent semmivé tett, s a munkát az ország egy nevezetes részében ujra kelle kezdeni.

Ily viszonyok nem szoktak kedvezni a tudományos és irodalmi mivelődésnek sem. Igaz, hogy a székelyeknek saját írásjegyük volt, s egyes magyar előkelők látogatták a külföldi egyetemeket (pl. egy Párizsban elhalt Betlen) s a kolostorok most is menhelyei voltak annyi amennyi tudományosságnak. Igaz, hogy valószínűséggel mondhatni, hogy a szász helységekben, városokban kisebb iskolák voltak: de nagyobbaknak még ez időből nem maradtak fenn történeti nyomai. De mind ez alig volt több elemi dolgoknál – s többet a kor sem kívánt. Ez időben az volt legtudósabb, ki a kardot legjobban tudta forgatni. A várak harci zaj s fegyvergyakorlatok színhelyei voltak, a hegedősök dalaiból pedig, kik a tornákat és lakomákat régi dicsőség felemlítésével fűszerezték, semmi sem maradt ránk. Még pusztá név sem – egynek kivételével és az sem volt magyar.

É regényes és költői alak: Klingesor II. Endre korából emelkedik ki. Születésére nézve szász, előkelő s vagyonos ember és nagyhirű szerelemdalnok a magyar király s német hercegek udvaraiban. Győztes volt ötvenkét verseny-dallásban, s ezért legyőzhetetlennek tartaték. De e hírét nem őrzé meg mindvégig. Meghívott Endre udvarából a thüringeni tartománygróf Hermanneba verseny-dallásra – de itt Wolfram dalnok által legyőzetett, daczára csillagvetési tudományának s fekete mesterségének. Ez udvarban tartózkodását egy nevezetes jóslata teszi emlékezetessé: most született – jövendőlé egy éjen a csillagok állásából – a magyar királynak leánya. Ennek egész élete szenvedés lesz, miglen a szentek közé fog számláltatni, A tartománygróf fiának neje, Thüringennek édesanyja lesz. – Ez volt szent Erzsébet. Midőn 1211-ben a tartománygróf Endre udavarába követeket küldött a négy éves Erzsébet elhozatalára, Klingesor ezekkel visszatért Magyarországra, hol Endre királytól három ezer marka ezüst évi fizetést kapott, de honnan Gertrudis királyné

megöletése után Németországba visszatért. Klingsor a német szerelemdalnokok közt kitűnő helyet foglal el, erős volt a sötét allegóriákban, tulvilági legendákban, s astrologiai képekben: s tán ördögösségének hírét is ezeknek köszönheté.

Magyar név egy sem maradt fenn: s az is, hogy a magyar várakban csengő serlegek közt hegedősök, igriczek mulattatták a bajnokokat, csak mellékesen említetik egy-egy történetiró s egy-egy okmány által. Pedig ez időknél egyetlen magyar irodalmi élete ez volt.